

Inhoudsopgave

- 1 *Een oecumenische leefwijze voor de Kerken? Eric Roovers*
- 4 *Pleidooi voor een oecumenische cultuur van en in kerken (interview)*
- 7 *Naar een meer gastvrije en uitnodigende leefwijze, Anton Houtepen*
- 12 *De oecumenische persoonlijkheid, René van den Beld*
- 16 *De betekenis van abdijen voor de oecumene, br. Gerard Mathijssen o.s.b.*
- 22 *Het belang van de oudste Griekse bijbelversie, Leo van Leijsen*

Een oecumenische leefwijze voor de Kerken?

Het behoeft geen betoog, dat de Kerken zich in hun huidige institutionele vorm in zwaar weer bevinden. De afname van het aantal geregistreerde gelovigen en de terugloop van het kerkbezoek zijn nog steeds niet tot staan gekomen, al verloopt dit proces inmiddels langzamer dan in de afgelopen decennia. Je zou kunnen concluderen, dat zo langzamerhand ieder die een los-vaste relatie had met enig kerkgenootschap om welke reden dan ook de stap heeft gezet om zijn lidmaatschap ook officieel te beëindigen. Wat overblijft is een gemeenschap van gelovigen die niet kunnen of willen loslaten waarmee ze zijn groot gebracht en die zijn opgegroeid in een samenleving die nog door en door christelijk was en mocht zijn. Die tijden van weleer zijn echter voorgoed voorbij, is de algemene teneur. Als de Kerken nog van belang willen zijn in het huidige tijdsgewricht zullen ze meer dan ooit de confrontatie moeten aangaan met de context waarin ze willen functioneren. En antwoorden moeten geven die er daadwerkelijk toe doen en waarin mensen, en niet alleen een 'heilige rest', zich (weer) herkennen. Het antwoord op de vraag of de Kerken daarmee inmiddels niet (veel) te laat zijn, en zich dus primair richten op behoud van ieders eigen 'zinkende schip', is van ongemeen belang voor de oecumene. Want wat doet oecumene tussen de Kerken er nog toe in een samenleving die wordt gekenmerkt door secularisatie – wat ik wil duiden als 'de Kerken voorbij' - en individualisme – 'de gemeenschap voorbij'? Is de oecumene niet in de achterhoede beland, juist omdat de Kerken in veler beleving er niet meer toe doen? De opstellers van het Manifest van Eenheid zien dat

Eric Roovers (* 1960) volgde de HBO-opleiding Theologie aan de Fontys Hogeschool in Tilburg. Sinds maart 2008 is hij werkzaam als teamassistent ter ondersteuning van het pastorale team in de regio Oudenbosch. In januari 2009 is hij toegetreden tot de redactie van het tijdschrift Perspectief.

duidelijk anders.¹ Oecumene kan en moet, want alleen met vereende krachten zullen de Kerken de problemen, waarvoor ze zich gesteld zien, kunnen overwinnen. Uitgangspunt voor het manifest is de eenheid in Christus die is voorgegeven. Probleem is en blijft hoe die eenheid zichtbaar te maken en leefbaar te houden.

Reeds voor het verschijnen van het manifest en van het begeleidende boek waarin dertien geestelijke leiders hun visie op het thema 'Wij kiezen voor Eenheid' geven², lieten Henk Timmerman en Frans van der Ven al hun gedachten gaan over een project om de mogelijkheden te onderzoeken om aan een oecumenische cultuur tussen de christelijke kerken vorm te geven. Het idee en de opzet voor dit project, en van een beoogde publicatie van de resultaten, zijn aanleiding geweest voor de artikelen in deze uitgave van *Perspectief*. De auteurs werden dus uitgenodigd om op voorhand te reflecteren op de thematieken die Timmerman en Van der Ven willen uitwerken. Hun uitgangspunt is, dat – hoe men het begrip oecumene verder ook wil invullen – het altijd gaat om een proces, dat de christelijke kerken met elkaar willen aangaan om vanuit hun verschillen de weg te vinden tot een vorm van organisatorische eenheid die recht doet aan de evangelische waarheid, dat Christus één is met de Vader, en dat de uitkomst van dat proces niet in onze eigen handen ligt, maar in die van de heilige Geest.

De beoogde publicatie bestaat uit vier onderdelen, die hieronder voor een goed verstaan van de artikelen die volgen worden weergegeven. Daarbij moet in het oog worden gehouden, dat de eerste drie delen dienen ter voorbereiding van hetgeen Timmerman en Van der Ven uiteindelijk willen presenteren, namelijk een model van aanpak voor een passende organisatie van de Kerken die zich actief willen inzetten voor de oecumene vanuit aspecten van het christelijke kloostermodel die wellicht daartoe kunnen dienen.

Het eerste onderdeel geeft daarom een samenvattend historisch overzicht van de stand van zaken met betrekking tot de oecumenische activiteiten van de Kerken. Vertrekpunt voor dit overzicht zijn de behoefte aan oecumene die al in de tijd van de Apostelen bestond, en de redenen daarvoor, om daarna in grote lijnen aan te geven hoe die behoefte zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld. De actuele stand van zaken wordt daarna in alle verscheidenheid precieser weergegeven en zou moeten uitlopen in de conclusie, dat de huidige activiteiten hoogst noodzakelijk zijn, maar een invulling behoeven in de cultuur van iedere kerk. Dit laatste enerzijds omdat anders het Godsvolk niet wordt meegenomen bij de ontwikkelingen tussen bestuurders van Kerken, wetenschappers en andere (eigengereide) intellectuelen. Anderzijds omdat deze laatsten de creatieve praktische inbreng van het voetvolk niet zelden ontberen en met name bestuurders worden geremd in hun beleid door het onbegrip dat ze ontmoeten en ten einde onrust te voorkomen.

In het tweede onderdeel wordt een poging ondernomen om een omschrijving te geven van het gezamenlijke oecumenische doel. In het bewustzijn dat de uitkomst van het oecumenische proces in handen van de heilige Geest ligt, is het niettemin onze opgave om een marsrichting uit te stippelen. Zonder 'routeplanner' valt immers geen enkel proces te sturen. Het kan niet anders dan dat het verschillende denken over die marsrichting aan de orde komt, alsmede het verstaan van het begrip 'eenheid' en ieders verwachtingen of die 'eenheid' is te bereiken. Het Evangelie biedt volgens Timmerman en Van der Ven de gemeenschappelijk inspiratie om de Kerken met elkaar tot heil van de mensheid te doen functioneren en dus behoort de opgave tot eenheid, tot oecumene, tot de wezenlijke en primaire opgave van de Kerken.

---

¹ Zie voor informatie en het manifest: www.wijkiezenvooreenheid.nl

² Wilkin van de Kamp, Joke Tan e.a., *Wij kiezen voor eenheid. Dertien geestelijke leiders onderschrijven het Manifest van Eenheid*. Crosslight Media, Aalten 2009

In het derde deel wordt gewezen op het kernprobleem van een oecumenische cultuur, namelijk dat de innerlijke gemeenschapsopbouw, die Kerken eigen is en moet zijn, moet worden verenigd met een ontvangende en ontvankelijke openheid naar andere christelijke Kerken. Begrip voor ander meningen en gewoonten, juist ook in het streven Kerk van Christus te zijn, en besef dat Kerken delen van de Waarheid bij elkaar kunnen vinden, moeten de hele kerkgemeenschap kleuren. Dat betekent hoe dan ook dat oecumene actief moet worden nagestreefd en niet enkel passief moet worden geaccepteerd.

Het vierde deel tenslotte biedt een poging te komen tot een model van aanpak voor een passende organisatie van Kerken die zich actief voor de oecumene willen inzetten. Zijn er organisatorische voorwaarden te formuleren om de spanning tussen eigenheid en openheid op te vangen? Timmerman en Van der Ven gaan daarvoor te raden bij het christelijke kloostermodel. Dat model is in hun visie gebaseerd op samen bidden, samen werken en een grote gastvrijheid voor iedereen die daarom vraagt. Uit de hedendaagse praktijk blijkt, dat veel mensen, met welke (religieuze) achtergrond ook, aankloppen bij een klooster om zichzelf te vinden in de geestelijke gastvrije gemeenschap die zich heeft gevormd en steeds weer vormt rond de persoon van Jezus Christus. Enerzijds vormt elk klooster dus een eigen gemeenschap, die zichzelf intern op eigen wijze levendig houdt resp. moet houden. Anderzijds wordt ieder die de behoefte heeft om tot zichzelf te komen de gelegenheid tot bezinning en tot deelname aan activiteiten van het kloosterleven gegeven. Wanneer gastvrijheid een constitutief element van het kloosterleven is, kunnen de ervaringen die met gasten worden opgedaan bevruchtend werken voor het leven in het klooster en voor de interne gemeenschap.

Naar analogie van deze gastvrijheid zou elke kerkgemeenschap – parochie en kerkelijke gemeente – in haar programma en organisatie aan oecumene als een wezenlijke en niet als een bijkomstige praktijk aandacht moeten geven, juist ook ter wille van de groei van het eigen gemeenschapsleven en van het eigen gemeenschapsgevoel. Voor wat betreft het samen bidden en samen werken, de beide andere basiselementen van het kloostermodel, zou meer aandacht kunnen worden besteed aan de etalage van praktische wenken, die zijn te vinden in *'Een handboek voor de spirituele oecumene'* van Kardinaal Walter Kasper, voorzitter van de Pauselijke Raad ter Bevordering van de Eenheid van de Christenen.³ Voor wat betreft de uitgangspunten voor gastvrijheid heeft bijvoorbeeld de heilige Benedictus in zijn Regel nuttige dingen gezegd: laat de gast volledig in zijn of haar waarde, straal geen zelfvoldaanheid uit, neem jegens de gast een dienende houding aan en besteed bijzondere aandacht aan de arme en de vreemdeling. Dergelijke uitgangspunten kunnen in oecumenische zin worden vertaald, waarbij het bewustzijn kan helpen, dat wij allen zoeken naar waarheid, maar ook "dat een waarheid die tegen de vrijheid in wordt opgedrongen aan betekenis en waarde verliest wanneer ze geen innerlijke instemming krijgt".⁴

In de opzet voor hun project en de beoogde publicatie merken Timmerman en Van der Ven tot besluit nog op, dat de aanpak die ze voorstaan kan worden ondersteund door ook in de aankleding van kerken en in het gebruik van taal in preek en liturgie rekening te houden met de oecumenische dimensie. Niet om werkelijkheden te verdoezelen of te laten vervagen, maar om te laten blijken, dat de eigen cultuur een oprechte oecumene wil insluiten. Als we daarvan eens (meer) werk zouden maken, zou er mijns inziens al veel gewonnen zijn.

Eric Roovers
redacteur Perspectief

---

³ Kardinaal Walter Kasper, *Een handboek voor de spirituele oecumene*. Kerkelijke Documentatie 2006/1, SRKK Utrecht. Naar de mening van Timmerman en Van der Ven blijkt overigens uit deze 'etalage', dat aan nagenoeg elke activiteit een oecumenische dimensie is te onderkennen.

⁴ In: *Tot vrijheid geroepen*. Brieven van Kardinaal Simonis nummer 8, november 2003

Pleidooi voor een oecumenische cultuur van en in kerken

Interview met Timmerman en Van der Ven over onderzoeksproject

Prof. dr. Henk Timmerman en mr. Frans van der Ven, voorzitter en secretaris van de Raad van Kerken in Oegstgeest, startten in 2009 een onderzoeksproject dat de mogelijkheden om een oecumenische cultuur tussen de Kerken te ontwikkelen in kaart wil brengen. In een notitie getiteld 'Een oecumenische leefwijze voor de kerken?' formuleerden ze de uitgangspunten voor dit project. De redactie van Perspectief legde beiden een aantal vragen voor over de achtergrond van dit initiatief.

Wat heeft u bewogen tot dit initiatief?

Ofschoon gesteund door alle christelijke kerken in Oegstgeest, voelt onze actieve Raad van Kerken zich niettemin op een eiland, dat niet echt deel uitmaakt van het vaste land, het eigen leven van die kerkelijke gemeenschappen. Voor onze kerken vervullen we kennelijk een bijkomende functie en zijn geen core-business, ondanks Christus' nadrukkelijke opdracht om één met elkaar te zijn. Er moet dus meer gebeuren dan discussies op het niveau van geleerden en bestuurders. Er zijn kennelijk voorzieningen nodig om de culturen van die gemeenschappen in een oecumenische zin te beïnvloeden. Wat voor voorzieningen zijn dat en hoe zijn die structureel in die gemeenschappen te verankeren? We willen de bezinning daarover op gang brengen.

In de notitie schrijft u dat de bestaande oecumenische activiteiten van de kerken 'een aanvulling behoeven in de cultuur van iedere kerk'. Wat bedoelt u daarmee?

De betekenis van onze notitie van begin 2009 wordt ons inziens bevestigd door het recente Manifest 'Wij kiezen voor eenheid' dat op 25 juni 2009 werd gepresenteerd en onderschreven door dertien Nederlandse kerkleiders, waaronder twee Rooms-katholieke bisschoppen, de Oud-katholieke aartsbisschop van Utrecht, de scriba van de PKN, de evangelische voorman ds. Sleebos en dr. Douma, voorganger van de Gereformeerd-vrijgemaakte Kerk in Haarlem. Het slot van dat Manifest luidt: "We willen elkaar oproepen en helpen om elk afzonderlijk en

Henk Timmerman (* 1937, Schoonebeek; gehuwd, twee dochters) groeide op in een typisch Hervormd gezin; behoudend, maar strevend naar eenheid vanuit de erkenning dat niet iedereen over alle zaken gelijk denkt. Na de HBS studeerde hij scheikunde (VU). In Amsterdam werd hij beïnvloed door de activiteiten van de stichting "Groot Zuid" (Barnard, Overbosch, Van Leeuwen). Na afsluiting van zijn opleiding en een periode bij de farmaceutische industrie volgde hij in 1979 zijn promotor op als hoogleraar farmacochemie (VU). In 2002 ging hij met emeritaat. Na de emeritering lukte het tijd te gaan besteden aan kerkelijke activiteiten. Als voorzitter van de plaatselijke Raad van Kerken raakte hij meer en meer ervan overtuigd dat christenen actief naar eenheid moeten streven, nog steeds vanuit de overtuiging dat verschillen in opvatting moeten worden gerespecteerd, dat dooma's mensenwerk zijn.

Frans W.M. van der Ven (* 1931, Rijswijk ZH, weduwnaar, vier zonen) groeide op als oudste van negen kinderen in een traditioneel maar kritisch rooms-katholiek gezin. Vader was ondernemer. Na het gymnasium op het internaat Katwijk te Gulpen en Zeist volgde hij de rechtenstudie in Leiden en Nijmegen. Was adjunct-directeur van het Centraal Bureau voor het Katholiek Onderwijs in Den Haag, Secretaris van de Raad van State, President-directeur van Raptim Intercontinental (wereldwijde reisverzorging voor missie, zending en andere non-profit organisaties). Ging na een kankeroperatie eind 1996 met pensioen. Ziet het als een Evangelische opdracht aan christenen om niet alleen met wederzijds respect onderling eenheid te vinden, maar daarmee ook de algemene saamhorigheid van alle mensen te bevorderen. Waarheden in het ervaren van de gegeven werkelijkheid en in de woorden van de Bijbel en van dogma's komen van God, maar worden altijd in feilbare menselijke daden en woorden uitgedrukt. Kerkelijke leiders moeten inspireren maar hun pretenties niet verabsoluteren: God blijft ook voor hen een geheim. Alle mensen op deze aarde dragen een stukje waarheid in zich.

met elkaar een levende gemeenschap te zijn van broeders en zusters, die leven door de Geest van God.”⁵ Nou, dat vraagt van elke kerk een mentaliteit, een communicatievermogen en een organisatievorm die daar ook op gericht zijn. Hoe organiseer je dat?

Elkaar vergeven, waaraan in het Manifest allereerst aandacht wordt besteed⁶, is absoluut noodzakelijk, want dat opent de mogelijkheid om ons voortaan op een gezamenlijke toekomst te richten. Een toekomst waarin we in Christus samen willen bidden, samen willen werken en samen willen open staan voor alle mensen van goede wil, en zo meer ons zelf zijn. Dat is ook te bevorderen door de manier waarop we ons als kerken organiseren en presenteren. We moeten ons niet meer opsluiten in onze eigen godzaligheid, maar vanuit onze eigen tradities de eenheid van de Geest van God zoeken, die ons aller fundament is.

Als kernprobleem van oecumenische cultuur benoemt u de relatie tussen de innerlijke gemeenschapsopbouw van iedere kerk en de ontvangende en ontvankelijke openheid naar andere christelijke kerken. Wat zijn uw ervaringen u in de Raad van Kerken in Oegstgeest?

In onze raad zijn de Rooms-katholieke Kerk, de PKN, waaronder de Vereniging van Vrijzinnig Protestanten (VVP), de Nederlands Gereformeerde Kerk (NGK) en de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt (GKV, als waarnemer) vertegenwoordigd. De Rooms-katholieke Kerk heeft een sterke hiërarchische opbouw. De rooms-katholieke pastor wordt gezonden door de bisschop en werkt onder diens verantwoordelijkheid. De protestantse voorganger wordt beroepen door zijn gemeente. Zijn / haar zelfstandigheid is veel groter. In kleinere kerkgemeenschappen (NGK, GKV) spelen persoonlijke overtuigingen mogelijk een grotere rol en wordt strakker vastgehouden aan bepaalde ingenomen standpunten, vooral als die recentelijk tot afscheiding van een groter kerkelijk verband hebben geleid. Onze ervaringen kunnen worden samengebracht onder de volgende punten.

Samen bidden

Naast incidentele momenten streven we naar een vast jaarrooster van oecumenische diensten met inbreng vanuit de verschillende liturgische tradities. Onze pastores gaan mede voor in elkaars kerken, onze koren zingen er. We respecteren daarbij ieders kerkorde, ook al is die volgens sommigen van ons te beperkend.

⁵ Wilkin van de Kamp, Joke Tan e.a., *Wij kiezen voor eenheid. Dertien geestelijke leiders onderschrijven het Manifest van Eenheid*. Crosslight Media, Aalten 2009, blz. 12. Zie voor meer informatie, het manifest en de mogelijkheid dit te onderschrijven: www.wijkiezenvooreenheid.nl.

⁶ ibidem, blz. 12

Samen werken

Ons uitgangspunt is, dat we samen doen wat we samen kunnen doen. We verzorgen gezamenlijk een programma met activiteiten, die voor iedereen toegankelijk zijn. We geven een gezamenlijk kerkblad uit, waarin naast eigen kolommen voor iedere kerk een algemeen gedeelte staat, waarmee wordt geprobeerd ook rand- en niet-kerkelijken aan te spreken. Het blad wordt in Oegstgeest huis aan huis gratis verspreid. We verzekeren gezamenlijk godsdienstonderwijs op de openbare basisscholen en geestelijke verzorging in een grote ziekenhuisinrichting. Gezamenlijk nemen we deel aan de officiële jaarlijkse dodenherdenking door het plaatsen van een kaars. En gezamenlijk richten we ons tot politieke partijen over relevante zaken.

Openheid naar allen van goede wil

Ons uitgangspunt is respect voor elkaar. Binnen onze Raad zelf leidt dat soms als vanzelf tot indringende gesprekken: we leren van elkaar. Aan onze deelnemende kerken zenden we de ontwerpverslagen van onze vergaderingen toe in de hoop, dat die daar vast punt van bespreking zullen zijn. Met de Gemeente Oegstgeest werken we samen in de organisatie van de Vredesweek.

Onszelf zijn

Dit samen-voelen kan ons leven in onze eigen kerken inspireren en verlevendigen. Overbodige verschillen vallen weg, maar dat vraagt om tijd, vooral emotioneel.

Het kloostermodel van gastvrijheid acht u geschikt en toepasbaar in de oecumenische relaties tussen Kerken? Wat zouden de consequenties daarvan zijn als parochies en gemeenten hun oecumenische leefwijze op dit model afstemmen?

Het kloostermodel inspireert ons in zoverre dat daarin enerzijds de eigen spiritualiteit wordt beleefd en anderzijds iedereen van goede wil van harte wordt ontvangen om tot zichzelf te komen, mee te bidden, mee te werken. Een monnik moet zichzelf mede ontwikkelen in het gastvrij ontvangen van anderen. Respect voor het denken en voelen van de ander als uniek schepsel Gods is er de basis van. In beginsel is iedereen welkom in een klooster, zonder het noodzakelijk met alle uitgangspunten van de betreffende orde eens te zijn. Je bent welkom voor een langere of kortere tijd. Je kunt er zijn wie je bent. Je respecteert hun leven en je laat je er geestelijk (en meestal ook materieel!) door voeden.

Kan dat ook in onze kerken? Met Jezus Christus is er altijd meer dat ons bindt dan wat ons scheidt. Ga, al dan niet letterlijk, bij elkaar op bezoek, toon respect, erken dat eenheid niet per sé gelijkvormigheid hoeft te betekenen. Sluit niemand op voorhand uit. We verwachten, dat de consequentie van het ontwikkelen van een dergelijke oecumenische cultuur een groter gevoel van geborgenheid, verdraagzaamheid en saamhorigheid in onze Nederlandse samenleving zal zijn. De kerken vormen dan tezamen een levendig getuigenis van de Ene God voor alle mensen.

Naar een meer gastvrije en uitnodigende leefwijze

Leven uit de oecumene: mijn persoonlijke verhaal

Opgegroeid in een vrij beschermd en gesloten rooms-katholiek milieu heb ik al vroeg gedurende mijn theologische vorming – aan de vooravond van Vaticanum II (1962 – 1965) – via mijn docenten kennis gemaakt met exegeten, kerkvaders, hervormers en systematische theologen uit alle grote kerktradities van Oost en West. Als jonge pastor leidde ik – in de open en oecumenische sfeer van het Tweede Vaticaans Concilie – tal van oecumenische gespreks-groepen en was belast met de zorg voor de gemengd gehuwden in de stad Breda. Tijdens mijn voortgezette studie in Nijmegen (1965 - 1968) volgde ik geboeid onder andere de colleges Oecumenica van Van der Pol en Van der Linde en de colleges Interculturele theologie van Camps. In 1968 - 1969 studeerde ik Lutherse theologie in Heidelberg bij leermeesters als Schlink, Von Campenhausen, Bornkamm en Picht en was ik tutor (een soort mentor en *Studienleiter*) van het oecumenisch *Studentenwohnheim* aldaar, waarvan toen Günther Gassmann, de latere directeur van Faith and Order, de leiding had. Daar ontmoette ik ook mijn echtgenote, die (synodaal) gereformeerd was, zoals vrijwel haar hele familie. We trouwden in 1970 in een oecumenische huwelijksdienst in het toenmalige Zendingscentrum van de Gereformeerde Kerken in Baarn.

In 1969 werd ik door bisschop Ernst, toen vice-voorzitter van de pas opgerichte Raad van Kerken, aangesteld bij het Diocesaan Pastoraal Centrum als zijn gedelegeerde voor oecumenische vragen. In die functie heb ik mogen meewerken aan de opbouw en uitbouw van een netwerk van lokale Raden van Kerken in West-Brabant en Zeeland en aan vele oecumenische toerustingscursussen voor pastores en kerkelijk kader. Vanaf 1971 (tot 1983) was ik bestuurslid van de Sint Willibrordvereniging, de Katholieke Vereniging voor Oecumene en raakte ik betrokken bij een studieproject van het IIMO te Utrecht¹ over de theologische visie op het *saeculum* (de geschiedenis, de wereld, de profane werkelijkheid) in teksten van de Wereldraad en van Vaticanum II. Vanaf 1976 tot 2000 werd ik geregeld gevraagd als adviseur en was ik als *co-opted staff* intensief betrokken bij het studieprogramma van Faith and Order² en maakte ik vanaf 1975 alle General Assemblies van de Wereldraad van Kerken mee. Vanaf 1979 tot 2005 was ik medewerker en vanaf 1986 directeur van het IIMO te Utrecht. In die functie mocht ik bijdragen aan vele oecumenische onderzoeksprojecten, aan het werk van de Raad van Kerken in Nederland³ en bij het werk

Dr. Anton Houtepen is emeritus hoogleraar Oecumenica aan de Theologische Faculteit van de Universiteit Utrecht. In de jaren zeventig was hij gedelegeerde voor de oecumene van het bisdom Breda en tevens bestuurslid van de St. Willibrordvereniging. Hij was lid van de Sectie Theologische vragen / Geloofsvragen van 1977-1987 en van de Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap vanaf 2001. Hij was voorzitter van de Werkgroep Gemengd Huwelijk van 1972-1982 en voorts betrokken bij vele aspecten van het werk van de Raad van Kerken in Nederland.

¹ IIMO: het Centrum voor Interculturele theologie, Interreligieuze dialoog, Missiologie en Oecumene, dat is verbonden aan het Departement Godgeleerheid van de Universiteit Utrecht.

² Waaronder: Teaching Authority, Baptism, Eucharist and Ministry, Apostolic Faith, Ecumenical Vision on the Church, Koinonia in Faith, Life and Witness, A Treasure in Earthen Vessels.

³ Waaronder: de sectie Geloofsvragen, de Werkgroep Gemengd Huwelijk, de Kerkenconferenties, het Conciliaire Proces.

op sociaal-ethisch terrein van *Justitia et Pax*, Kerk en Wereld en het Multidisciplinair Studiecentrum voor Kerk en Samenleving.

Als docent Oecumenica en later hoogleraar Oecumenische en Interculturele Theologie aan de Universiteit Utrecht mocht ik vijftienvijf jaar lang bijdragen aan de oecumenische vorming van protestantse, oud-katholieke en rooms-katholieke theologiestudenten en promovendi. Zo kan ik niet anders zeggen dan dat mijn leven en werken zijn bepaald door de oecumenische beweging. Faith and Order heeft mijn geloof bewaard. En, samen met mijn vrouw, heb ik mij mijn leven lang verbonden en verwant gevoeld met zowel de ruimte van de wereldwijde *Catholica Romana*, als met de Nederlandse Oud-katholieke Kerk en met vele tradities die ontspringen aan de Reformatie van de 16^e eeuw, met een bijzondere voorliefde voor de Lutheranen, maar feitelijk in veelvuldig contact met de kerken van de Nederlandse Reformatie. Ik voel me thuis in de ruimte van de oecumene. Daar sta ik, ik kan niet anders!

Leven met het gezicht en het gehoor naar elkaar: naar een oecumenische leefwijze van de kerken

Tegelijkertijd denk ik, dat, - wil er sprake zijn van een oecumenische cultuur en een oecumenische leefwijze van de kerken - er veel meer onderlinge uitwisseling van geloofservaring zou moeten zijn, wisselende contacten met andere geloofstradities en nieuwe allianties tussen mensen met verschillende levensovertuigingen. Kortom: de bereidheid om buiten de eigen kring te treden en te luisteren "naar wat de Geest van God *via* de andere kerken" aan ons, dat wil zeggen aan de eigen kerk en het eigen geloof, te zeggen heeft, zoals het in § 54 van de Limatekst over het kerkelijk ambt is geformuleerd.⁴ Dit leerproces, dat ik zelf heb mogen doormaken, kent, aldus de latere kardinaal Willebrands in een beleidsdocument van de Sint Willibrordvereniging uit 1948, drie fasen. Allereerst het leggen van goede contacten met gelovigen en voorgangers van andere kerken en een vriendelijke omgang met andersdenkenden. Vervolgens een nauwkeurige en onbevooroordeelde (fenomenologische) studie van hun geloofsovertuigingen en kerkelijke praktijk. En tenslotte de fase van het leren van elkaars opvattingen, kerkvormen en spiritualiteit om waar nodig ook de eigen geloofstraditie en kerkvormen te kunnen herijken en hervormen.

Geen echte oecumene, zonder een gastvrije kerk, die de andere kerken als zusterkerken serieus neemt

Na 40 jaar intensieve contacten tussen de kerken via een uitgebreid netwerk van raden van kerken en uitwisseling van geloofservaringen tussen mensen in gemengde huwelijken, in bedrijf en beroep, op bruiloften en uitvaarten, op buurtfeesten en in politieke partijen zijn we geen vreemden meer voor elkaar. Na veertig jaar uitwisseling van theologische denkbeelden, liturgische vormen en liederen, na tal van historische studies over de schisma's en excommunicaties van het verleden en met een nieuwe gemeenschappelijke bijbelvertaling in de hand hoeven er geen vooroordelen meer te leven over protestantse zwaarmoedigheid en gebrek aan symboliek, over paapse superstitiën en stoutigheden of over oosters-orthodox klerikalisme en byzantinisme. Na veertig jaar oecumenische dialogen op hoog niveau en dik 1500 pagina's met voorlopige oecumenische akkoorden over alle controversen uit het verleden wordt het tijd voor een waarachtige receptie, niet alleen van deze akkoorden, maar ook van de andere kerken als zusterkerken binnen de wettige verscheidenheid van het volk van God en het Lichaam van Christus, zoals het Nieuwe Testament daarvan getuigt. Elkaar vertrouwen als zusterkerken, elkaar tegemoet treden als gelijken (*par cum pari*)⁵ en van elkaar te willen leren - inclusief het toelaten en stellen van kritische vragen - zijn dat niet de kenmerken van waarachtige christelijke *communio* en *koinonia*, zoals het Willebrands al in 1948 voor ogen stond als doel van de oecumenische beweging? Wordt het dan na zestig

⁴ De Commissie voor Geloof en Orde (Faith and Order) van de Wereldraad van Kerken produceerde in 1982 in Lima drie consensusstukken, respectievelijk over de doop, de eucharistie, en het kerkelijk ambt (Ministry).

⁵ Cf. *Unitatis Redintegratio*: Decreet over de Oecumene d.d. 21 november 1964, § 9.

jaar ook geen tijd om in de geest van Vaticanum II en *Unitatis Redintegratio* te pleiten voor hervormingen in de theologie en in de praktijk van ambt en sacramenten, van de vormgeving van de Petrusdienst van de bisschop van Rome, van omkering van de bewijslast wat betreft de waarachtige bediening van de sacramenten en dus van de veronderstelde 'geldigheid' van de daartoe geordineerde voorgangers in de reformatorische kerken? Kortom: voor een herlezing (*rélecture*) van de Constitutie over de Kerk *Lumen Gentium* in het licht van de resultaten van de oecumenische dialogen en voor de nodige hervormingen in het kerkelijk beleid inzake de praktijk van wederkerige deelname aan de maaltijd des Heren, voor een gezamenlijk getuigenis in zending en evangelisatie, voor de erkenning van elkaars voorgangers als waarachtige bedienaren van Woord en Sacrament en voor het sturen van officiële afgevaardigden naar elkaars beleidsorganen als naar die van zusterkerken? Zonder dit pleidooi voor hervormingen in eigen kring is iedere oecumenische toenadering tussen de gescheiden kerktradities – hoe vriendelijk we ook voor elkaar zijn – op los zand gebouwd. De belangrijkste hervorming is het opgeven van het eigen 'heilsmonopolie', zoals Herman Fiolet het ooit noemde. Vaticanum II heeft dat in principe gedaan⁶, maar zonder de nodige consequenties daaruit te trekken voor de praktische toepassing van dit beginsel op de onderlinge erkenning van elkaars kerk-zijn, elkaars delen in dezelfde apostolische traditie en dezelfde Geesteszending, en voor het uitgaan van vertrouwen in elkaars goede intenties bij de bediening van Woord en Sacrament, zodat ook pastores van andere kerken als getrouwe bedienaars en getuigen van het Evangelie en als ware collega's kunnen worden erkend.

Oecumenisch leven als evangelische opdracht

Mijn argumenten voor dit standpunt ontleen ik aan Schrift en Traditie, maar ook aan de *consensus fidelium*, aan het gelovige aanvoelen van de grote meerderheid van de kerkleden, die immers, ondanks allerlei verbodsinstructies van de kerkorde en van bisschoppelijk beleid, zijn voortgegaan met volledige deelname aan elkaars kerkdiensten en sacramentsvieringen. Nergens vermeldt het Evangelie, dat Jezus zelf mensen heeft uitgezonderd van het delen in de Messiaanse maaltijden met zijn leerlingen en met de schare van toehoorders van zijn boodschap, tenzij ze die boodschap verwierpen. Omdat we in alle kerken *in zijn naam* samenkomen voor Woord en Sacrament, in zijn naam dopen, de zonden vergeven, eten en drinken tot zijn gedachtenis, de zieken zalven, elkaar trouw beloven en sommigen de handen opleggen met een speciale missie als Jezus' getuigen en als onze diakens, pastores en opzieners, past het ons niet aan de leiders en vertegenwoordigers van andere kerken "de hand van *koinonia* te weigeren." In 3 Joh. 10 wordt ons dat als waarschuwing voorgehouden aan de hand van het gedrag van bisschop Diotrephes. Paulus formuleert het voortreffelijk in 1 Kor. 1, 10-17: Wij zijn niet van Paulus, van Apollos of Kefas, wij zijn van Christus, maar mogen die naam niet misbruiken voor het eigen gelijk, alsof anderen niet van Christus zouden zijn. In Ef. 4 worden welsprekend de criteria aangegeven voor het christelijk samenleven in de gemeenschap der heiligen, in de kerk als het Lichaam van Christus. In 1 Petrus, een vroege doopcatechese, worden gedetailleerd de vereisten aangegeven voor christelijk samenleven als "heilig priestervolk" en koninklijk pelgrimsvolk in deze wereld. Er is, helaas, al in het Jodendom en opnieuw in de vroege kerk een traditie van excommunicatie ontstaan, die niet, zoals nog in de Paulusbrieven het geval is, betrekking heeft op on-evangelisch gedrag van enkelingen, die, na broederlijk vermaan, halsstarrig weigeren om zich aan de christelijke leefregels te houden, maar die ook hele groepen van gelovigen uitsluit vanwege afwijkende interpretaties van de Wet – zoals die van de Samaritanen en van de Jezusvolgelingen binnen het Jodendom - of vanwege eigenzinnige interpretaties van het Jezusgebeuren. Zulke groepsexcommunicaties betreffen meestal de leiders van groeperingen, die de christelijke *koinonia* in gevaar brengen, omdat ze ofwel afbreuk doen aan Jezus' waarachtige menselijkheid ofwel aan diens zending van Godswege en diens van Gods Geest vervulde aanwijzingen voor het christelijk leven, de criteria voor ons gedrag als beeld dragers Gods en als burgers van Gods Rijk. Christen zijn, Jezus' leerling en kerklid zijn, is zeker geen vrijblijvende zaak. Het horen van Gods Woord en het deelnemen aan de

⁶ *Unitatis Redintegratio* § 3; *Lumen Gentium* § 8

tekenen van Gods heil vragen om een evangelische leefwijze, die haat en onrecht, geweld en misbruik van Gods goede scheppingsgaven vermijdt en die is gericht op het goede leven van de naaste, met name via hulp aan mensen in nood, zoals Jezus het in zijn eschatologische rede in Mt. 25,31 e.v. ons heeft voorgesteld. Dat is het evangelie voor de *oikoumenè* (Mt. 24,14): de boodschap van vreugde, gerechtigheid en vrede van Gods beleid, Gods Rijk, die het werk is van Gods heilige Pneuma (Rom. 14,17; cf. Gal. 5,22) en waaraan de Mensenzoon aller leven zal toetsen. In zijn encycliek *Ut unum sint* uit 1995 baseerde Johannes Paulus II de oecumenische opdracht van de kerk op dit eschatologische fundament en stelde vast, dat de geloofsgetuigen van alle kerken, hun martelaren en heiligen die trouw zijn geweest aan dit evangelie, als *communio sanctorum* de eenheid van alle christenen ten volle realiseren. Het martelaarschap en de heiligenkalender zijn niet confessioneel bepaald, de scheidsmuren tussen de kerken reiken niet tot in de hemel. Het is deze oecumene van de *communio sanctorum* die in de liturgie van alle kerken en speciaal in de spiritualiteit van de christelijke kloostertraditie van Oost en West wordt verbeeld en beleefd, bij wijze van voorproef van het leven bij God voor altijd, dat alle scheidsmuren zal doen verdwijnen. Niet voor niets is dan ook vanuit de liturgische beweging en vanuit de kloosterlijke spiritualiteit de deelname aan de oecumenische beweging gegroeid, waarvan Vaticanum II binnen de *Catholica Romana* de Magna Charta is geworden. Maar dan moet het begrip spirituele oecumene ook vanuit deze fundamentele eschatologie van het Rijk Gods worden verstaan en is het meer dan alleen een zoveelste oproep tot gezamenlijk gebed voor de oecumene of een frequenter kloostertoerisme en zeker geen alibi voor theologische vernieuwing en kerkelijke hervormingen of voor een afhoudend oecumenisch beleid van de kerkleiding.

Oecumenisch leven in een gesecculariseerde en agnostische cultuur

Er is naar veler besef sprake van een crisis in de oecumenische beweging. De onderlinge kerkelijke verhoudingen zijn wel vriendelijker geworden, we willen nog steeds vurig bidden voor meer christelijke eenheid in getuigenis en dienst, maar van echte gemeenschap en samenwerking is geen sprake. Gemeenten en synoden, bisschoppenconferenties en theologische faculteiten trekken zich terug op het eigen vertrouwde confessionele erf. De kerken verdampen door ledenverlies en het falen van de religieuze opvoeding van jongeren. De diepste oorzaak is een groeiend agnosme wat betreft het geloof in de Ene en Heilige, aan de mens persoonlijk nabije, scheppende en hoedende, roepende en toetsende God, tot wie we mogen roepen, zoals Jezus deed: “Abba, Vader”, van wie Mozes de onuitsprekelijke naam JHWH ontving en die de profeet Mohammed en diens volgelingen leerden aanroepen als “Allah, de genadige en Barmhartige”. Een meer organisatorische oorzaak is het gebrek aan inspirerende getuigen van het Jezusgebeuren als catecheten en spirituele voorgangers. En dat berust, wat de *Romana* betreft, weer voornamelijk op het weren van vrouwen en gehuwden uit de groep van hen die onder handoplegging en gebed zijn gezonden om voor te gaan in de bediening van Woord en Sacrament.

We hadden hierover veel kunnen leren van de Orthodoxe kerken van het Oosten, die steeds zulke voorgangers ook hebben gezocht en geroepen onder de gehuwde mannen – al blijft het moeilijk te aanvaarden dat Jezus zelf, die zoveel vrouwen onder zijn leerlingen telde, hun kerkelijk beleid, dat vrouwen weert uit het kerkelijk ambt, zou hebben gewild. Meer nog zouden we veel kunnen leren van wat de Geest op dit punt via andere kerken aan ons te zeggen heeft⁷, waarin al eeuwenlang gehuwde mannen tot de kerkelijke ambten werden geroepen en waarin sinds enkele decennia ook vrouwen toegang krijgen tot deze ambten. Nog meer zouden we moeten leren van de ervaringen, nu al veertig jaar lang, van goed opgeleide mannen en vrouwen die als pastorale werk(st)ers de leeggevallen plaatsen van gestorven en hoogbejaarde priesters hebben opgevuld, maar aan wie we niet de handen hebben opgelegd, zodat hun handen waren gebonden bij de vervulling van hun taak en aan

---

⁷ Faith and Order, *Ministry* § 54

het volk van God belangrijke gaven van Gods Geest in Woord en Sacrament officieel werden onthouden.

Toch denk ik, dat deze beleidsmatige factoren niet het ledenverlies van de kerken of het toenemende agnosme ten diepste kunnen verklaren. Dat fenomeen treft, zij het in ongelijke mate, vele kerken van Oost en West. Het heeft te maken met overgeleverde Godsbeelden, die niet langer stroken met het technisch-wetenschappelijke wereldbeeld, met de gigantische veranderingen in het zelfbeeld van mensen, mannen en vrouwen en met onze aan goden en machten, engelen en duivels ontworstelde cultuur.

Besluit

Meer dan ooit zijn in deze situatie kerken op elkaar aangewezen en is er behoefte aan conciliair beraad over alle open vragen die bij het overgeleverde Godsbeeld zijn te stellen, over de verschillende visies op het verhaal van Jezus' leven en lot, over de kerkvormen die aanstekelijk zouden kunnen werken om het Jezusverhaal levend te houden en geloofwaardig door te geven aan nieuwe generaties en hoe we dat zouden kunnen delen met het Godsgeloof van Joden en Moslims en met de geloofsovertuigingen en wereldbeschouwingen van Boeddhisten, Hindoes en heel veel andere zoekers naar waarheid en gerechtigheid wereldwijd. Eigenlijk veronderstelt dat een bekering van de kerken⁸ tot de geloofshouding van de Vroege Kerk: een uitnodigend en gastvrij openstellen van de eigen geloofsruimte voor mensen "van alom en altoos" (...*quot sunt undique fideles*: Ireneus), opdat ze ervan kunnen proeven en ervaren "hoe goed en lieflijk het is om als broeders en zusters samen te horen." (Ps. 133) Een "milieu van geloof" (bisschop Ernst), waar plaats is voor "besnedenen en onbesnedenen", voor zondaars en heiligen, voor verdooden en trouwe huisgenoten des geloofs, voor mensen met verschillende talenten en gaven van Gods Geest, waar mannen en vrouwen gelijkwaardig en samen hun diensten kunnen vervullen in pastoraat en diaconaat, in de bediening van Woord en Sacrament en waar ruimte en tijd is voor zoekers en catechumenen, kinderen, pubers, volwassenen en grijsaards, om het geloof te leren en zichzelf te leren toetsen aan de criteria van Gods Rijk. Als dat perspectief eens waar kon worden!

Anton Houtepen

---

⁸ Vergelijk het manifest van de Groupe des Dombes: *Pour la conversion des Églises*

De oecumenische persoonlijkheid

Ds. René van den Beld is emerituspredikant in Bilthoven. Jarenlang heeft hij zich met veel enthousiasme sterk gemaakt voor de oecumenische samenwerking. Hij was tien jaar lid van het Hervormd - Romeberaad. Jarenlang was hij tevens lid van de redactie van het tijdschrift *Kosmos en Oecumene*. In 1986 maakte hij deel uit van de protestantse delegatie die een bezoek bracht aan paus Johannes Paulus II. Binnen de Raad van Kerken was hij tien jaar lid van de Sectie Geloofsvragen waarvan hij enkele jaren het voorzitterschap bekleedde en daarmee adviseur van de Raad was. Hij was actief betrokken bij de plaatselijke oecumene in Maastricht, Aerdenhout en Bilthoven.

Er zijn zolang de oecumenische beweging bestaat ruwweg twee routes te markeren. De eerste route is die van de oecumene van de officiële Kerken, de weg van de vele pioniers om met noeste arbeid en vol moed via vergelijkend bronnenonderzoek en eindeloos veel conferenties de Kerken tot elkaar te brengen. De gehele 20ste eeuw staat vol van deze beweging, met als grote spelers de Rooms-katholieke Kerk, de Anglicaanse Kerk, de Oosterse orthodoxie en de Kerken van de Lutherse en Calvinistische Reformatie. Inmiddels zijn er ook andere Kerken betrokken bij dit proces. Wie het beleid van de Nederlandse Raad van Kerken volgt, ziet hoe verbreding van praktische en studieuze participatie aan de oecumenische cultuur plaatsvindt. Een goede zaak.

Veel toegewijde gelovigen zijn in dit proces echter afgehaakt, zowel omdat hun geduld op raakte als ook omdat de maatschappij veranderde. Het is er voor hen steeds vaker op gaan lijken alsof die lange route overbodig is geworden. Persoonlijk ben ik bij die eerste route vele jaren betrokken geweest. Nu behoor ik tot hen die zeker niet meer voor in het peloton fietsen, maar die wél overtuigd blijven van de noodzaak van de *'tour de l'histoire'*. Zonder historische kennis is elke wezenlijke vernieuwing gedoemd te mislukken.

De andere weg is de 'oecumene van het hart', een term die de coryfee van de Evangelische Omroep, ds. Arie van der Veer, ooit lanceerde. Hij licht deze term nog eens toe in het pas verschenen manifest *'Wij kiezen voor eenheid'*. Dertien geestelijke leiders onderschrijven dit Manifest van Eenheid. Ze geven in het zeer lezenswaardige en lovenswaardige boekje aan waarom ze persoonlijk voor eenheid kiezen en tegen *"onverschilligheid of minachting voor elkaar. We*

*erkennen dat we in dit opzicht niet naar de geest van Christus hebben gehandeld."*¹ 'Oecumene van het hart' leek me aanvankelijk een benaming uit verlegenheid die vooral voortkwam uit de kleine, soms zo benauwde, oecumene van de protestantse Kerken op de rechterflank. Maar meer en meer is de term me lief geworden. Het duidt op het oprechte verlangen van christenen die de roep tot eenheid persoonlijk verstaan, in een toenemende vrijmoedigheid. 'Oecumene van het hart' wordt zo een verwoording om dáár te zijn waar je hart je brengt, ongehinderd door de resultaten van de eerder genoemde route. Het is de cultuur van de *oecumenische persoonlijkheid*. Kloosters zijn van deze route een voorbeeld.

Reeds in mijn studententijd (1968) kwam ik bij de benedictijnen in de abdij van Egmond. Met twee gastenpaters lazen we eens in de drie maanden in een weekend het boek *'Christelijk*

¹ Wilkin van de Kamp, Joke Tan e.a., *Wij kiezen voor eenheid*. Crosslight Media, Aalten 2009, blz. 12

Geloof van Gerhard Ebeling.² Wij, twee rooms-katholieke wiskundestudenten en twee hervormde theologistudenten uit Groningen, waren onder de indruk van een gedeeld christelijk geloof dat in de persoon van Christus een appèl op ons deed. Reeds toen voelde ik wat het is een oecumenische persoonlijkheid te willen worden. Bijna alle verschillen tussen Kerken zijn verschillen die op grond van educatie, informatie of gewoonte zijn aangebracht en lang niet altijd op grond van persoonlijke overtuiging. “Je weet niet beter tot je beter weet en het ook béter ervaart.” Toen maakten we reeds in alle opzichten gebruik van de oecumenische gastvrijheid die het klooster ons bood.

Deze bevoorrechte positie, want dat was het, hebben veel parochianen en gemeenteleden sedert de jaren zestig in Nederland ook gekend als hun predikant of pastoor, aangestuurd door de nieuwe inzichten van de officiële oecumene (o.m. Vaticanum II en de assemblees van de Wereldraad van Kerken) deze inzichten implementeerden. Voeg daarbij de tafelgebeden en het zingen van de liederen van Huub Oosterhuis en de oecumenische persoonlijkheid werd zo gaandeweg en ‘vierenderweg’ gevormd. Menigeen leerde weliswaar de behoedzaamheid van de oecumenische kloostergemeenschap in Taizé kennen, maar raakte overtuigd: oecumene is de weg. De Taizécans: *Ubi caritas et amor, Deus ibi est* en *Laudate omnes gentes*, werden niet alleen in menige kerk veel gezongen, ze werden tot een oecumenische belijdenis. Op het grondvlak zijn via basisbewegingen en studentenecclesia, rooms-katholieken en protestanten vaak hartverwarmend aan de slag gegaan. ‘De oecumene van het hart’ vond meer en meer haar voedingsbodem in de locale gastvrijheid van parochies of gemeenten. Er ontstond een oprechte cultuur van: wij doen het hier zo. Soms zelfs: wij doen het hier *lekker* zo! Ik merkte dat dit eigenzinnige me dan weer te verging, juist uit respect voor de noodzaak dat studie geboden bleef. Interesse voor het waarom van de oecumenische gastvrijheid was dikwijls spaarzaam. ‘Oecumene van het hart’ mag niet alleen emotie zijn, het zal ook de cultuur van de overtuiging dienen te zijn. Een oecumenische cultuur kan niet zonder de twee routes. De ene route versterkt de andere.

Wat is een oecumenische cultuur?

Een cultuur bestaat uit mensen die een overtuiging delen en daaraan vormgeven. In de voetbalsport is men overtuigd dat voetbal meer is dan ‘een balletje trappen’. Het is een industrie met als exponent: elf spelers en een trainer. Als er wordt verloren, wordt de trainer ontslagen en niet het elftal. De cultuur van de club wordt op het speelveld zichtbaar. Het is de vraag of hier, behalve van een ontwikkeling, niet ook van een ontsporing sprake is. Is dit nog het voetbal van elf trotse mensen die samen met de trainer gaan voor winst of verlies? Gaan ze nog voor het spel? Is er een reformatie van het voetbal denkbaar: terug naar de cultuur van het balletje trappen en winnen voor de eer en het verlies op de koop toe nemen? Is de oecumenische cultuur, naar analogie, niet de herontdekking van de cultuur van het ‘balletje trappen’? Excuseer de wellicht al te profane metafoor. Is bijvoorbeeld de belangstelling allerwegen voor het vroege christendom daarvan niet een opvallend teken? Is het de cultuur van mensen die door pioniers, lokaal of bovenlokaal, het licht hebben gezien en elkaar door kerkmuren heen hebben ontdekt als leden van het Lichaam van Christus, aangevuurd door hun ‘trainers’, bisschoppen, pastoors of dominees die duidelijk aangaven: we begrijpen de emotie en de eenvoud van het grondvlak? De oecumenische cultuur vindt haar voeding in de overtuiging van gelovigen die steeds de ervaring van het enige én nodige met elkaar willen delen. De geestelijke leiders dienen voedend te zijn. Tegelijk zien we dat de officiële instanties in de Kerken deze weg ‘onderlangs’ niet fatteren of hoogstens een tijd gedogen. Daar wringt de schoen. Die totalitaire ecclesiologie, verankerd in documenten of in gestolde tradities, kan ook de totalitaire ecclesiologie van de ‘oecumene van het hart zijn’: we doen het *lekker* zo. We zien dat enerzijds in de Oosterse orthodoxie, waar documenten en argumenten schaars zijn, maar de traditie sterk. Anderzijds zien we bij menige protestant een slecht ontwikkeld gevoel voor katholiciteit. Wie zal willen beweren dat zijn oecumenische

---

² G. Ebeling, *Christelijk geloof*. Vertaling van ‘Das Wesen des christlichen Glaubens’. W. ten Have, Amsterdam 1963

visie is volgroeid? In dit verband is het méér dan nodig, nu ik het woord 'volgroeid' gebruik, om Israël als de eerste hoorder van de Ene God, die zijn volk én de volkeren tot eenheid roept, te betrekken in die cultuur van de oecumene.

De oecumenische cultuur kan, samenvattend, niet zonder herbronning. Die komt van de basis en wordt opnieuw door studie herkend en gevalideerd. "*Lees maar, er staat niet wat er staat*", zegt de dichter Martinus Nijhoff. Oecumenische persoonlijkheden hebben de moed dat te zeggen. Nog anders gezegd: de beweging die de apostel Paulus in gang zette is een rolmodel voor de oecumenische cultuur. Bij deze apostel vinden de 'oecumene van de straat' en 'de oecumene in haar officiële staat' elkaar. Het opnieuw lezen van de Schrift en Paulus' ontdekking dat allen die *niet* uit Israël zijn Israëls God in Christus herkennen, maakt Paulus tot een oecumenisch rolmodel. Zijn studie van de bronnen - lees bijvoorbeeld Romeinen 9 – 11 - én zijn ervaring tijdens zijn reizen maken dat studie en de 'oecumene van het hart' in één apostel zijn verenigd .

Een voorbeeld van een oecumenische persoonlijkheid

Onlangs was ik bij de uitvaart van een bevriende rooms-katholieke pastor. De pastor die in de liturgie voorging vertelde met verve over het gesprek op het ziekbed van de overleden pastor W. Ze spraken samen over de dienst bij het komende afscheid. Pastor W. was jarenlang in de missie geweest in een Afrikaans land. Op een dag las hij Marcus 7, de geschiedenis van de Syro-Fenicische vrouw. Ze was gekomen met het verzoek of Jezus een boze geest uit haar dochter wilde bannen. Tot haar schrik hoorde ze Jezus zeggen: "*Laat eerst de kinderen verzadigd worden, want het is niet goed het brood van de kinderen te nemen en het aan de honden voor ter werpen.*" Geschokt, maar gelovig, riposteerde de niet-joodse vrouw: "*Zeker, Heer, maar de honden eten toch onder de tafel van de kruimels van de kinderen* (van Israël)." Jezus maakte duidelijk dat dit volhardende geloof deze vrouw heeft gered. De zieke pastor had, rechtop in zijn bed gezeten, gloedvol verteld hoe hij midden in Afrika de oecumenische dimensie van deze schriftwoorden was gaan verstaan. Jezus had zich vergist, en hij had zijn visie bijgesteld.

De voorganger in de viering ging zich afvragen: hoe zit het met de bijgestelde visie van pastor W, die bovendien de uitdrukking *volk Gods*, uit de documenten van Vaticanum II, als balsem voor zijn ziel was gaan ervaren, die weidse en heilige gedachte dat de Geest werkt in het volk Gods? Hij kwam in Afrika niet alleen wat brengen, hij was ook gekomen om te ontvangen van wat anderen in Christus aan geloof hebben ontvangen. Pastor W. zei tegen zijn collega: "Marcus 7 is mijn bekeringsverhaal geworden." Na het vertellen van deze opwindende bekeringsgeschiedenis was de doodzieke pastor in de kussens weggezakt, had zijn benen weer op het bed getrokken, zoals eens aartsvader Jacob heeft gedaan nadat hij al zijn zonen had toegesproken en had gevraagd: "Wil je dit bij mijn uitvaart vertellen?" In de dienst werd Marcus 7 gelezen en we zongen ook op verzoek van pastor W: "*..spreekt Gij het woord dat mijn vertroosting geeft...*"

Ik was reeds lang onder de indruk van de oecumenische persoonlijkheid van pastor W. Bij zijn uitvaart werd me nóg duidelijker wat een oecumenische persoonlijkheid is. Een gemakkelijk leven heeft hij er niet door gekregen, maar wél een overtuiging die niemand hem kon ontstelen en hem in vrede deed sterven, drie weken na het genoemde gesprek: "Ik geloof in één heilige algemene christelijke kerk." De oecumenische persoonlijkheid creëert een oecumenische cultuur. Enerzijds weet hij van trouw aan de traditie van zijn eigen Kerk anderzijds is hij een anarchist om Jezus' wil. Zalige gedachtenis aan de oecumenische pastor W. Hij behoort tot de wolk van getuigen die de eeuwen door in het opnieuw lezen van de bronnen de 'oecumene van het hart' heeft leren kennen.

Tot slot

Hoe zal het gaan met de officiële oecumene in de 21ste eeuw? Er is een ongelijktijdigheid in ontwikkelingen. De beide beschreven routes zijn, tot op zekere hoogte, vooral een westerse aangelegenheid geweest. Gaat het elders ook zo? Hierin kan niemand, ook ik niet, over zijn schaduw springen. Ik kan slechts getuigen dat de weg terug naar het geïsoleerde kerk-zijn geen begaanbare weg is. Overal waar die wordt gepropageerd, zal ik afwezig zijn en denken aan pastor W. en de vele anderen, zoals hij, die ik mocht leren kennen.

René van den Beld

De betekenis van abdijen voor de oecumene

In de Week voor de Eenheid in 2004 vestigde een kleine groep Benedictijnen zich in Rostrevor (Noord-Ierland) met de intentie om door een gemeenschapsleven van gebed, bekering van hart en gastvrijheid een oecumenische bron van eenheid te zijn in dit gebied met een verscheurde christenheid. Allereerst door daar gewoon hun leven te leiden, zonder met bijzondere acties naar buiten te treden.

Monniken en monialen hebben inderdaad een bijzondere opdracht in dienst van de eenheid van de christenen. Kardinaal Walter Kasper wijst er in zijn *'Handboek voor de spirituele oecumene'* op dat de monastieke spiritualiteit een belangrijke brug is geworden tussen christenen in Oost en West. Maar wat is monastieke spiritualiteit? Is het in de kern niet het tot wasdom doen komen van de doopgenade, van datgene waartoe iedere christen is geroepen? "Monastieke gemeenschappen hebben als roeping God te zoeken in een gemeenschapsleven gecentreerd rond gebed, offer en dienstbaarheid"¹ Dat is in wezen toch de roeping van elke gedoopte? De monastieke geloften zijn middelen om deze weg met meer zekerheid te gaan.

Vaticanum II heeft dan ook gesteld dat "het beschouwende leven behoort tot de volheid van de aanwezigheid van de kerk"². Maar de gelovigen van de Westerse traditie zullen het accent in het religieuze leven toch gemakkelijk leggen bij apostolische activiteiten als onderwijs, ziel- en ziekenzorg. Actieve religieuzen leven dicht bij de mensen, hun inzet op het gebied van onderwijs en zorg voor bijzondere noden wordt algemeen gewaardeerd, terwijl het meer verborgen leven van monniken en monialen dikwijls minder goed wordt begrepen en in de belevingswereld van gelovigen in de traditie van het Westen verder van hen afstaat. Christenen van de Oosterse traditie zijn veel meer vertrouwd met het monnikendom. In zijn apostolische brief *Orientalis Lumen* uit 1995 heeft paus Johannes Paulus II buitengewoon mooi de plaats van het monnikendom in het Oosten belicht en de waarde van het kloosterleven als brug tussen Oost en West aangegeven.

"In het Oosten werd het monnikenwezen niet enkel maar beschouwd als een aparte levensstaat die bij een bepaalde categorie christenen hoort, maar eerder als een referentiepunt voor alle gedoopten, overeenkomstig de gaven die ieder van de Heer had ontvangen; het werd beschouwd als een symbolische synthese van wat christen-zijn is."

"Het klooster is de profetische plaats waarin de schepping tot lof van God wordt, en het concreet beleefde liefdesgebed het ideaal wordt van het samenleven van mensen; daar is de mens onbelemmerd en ongehinderd op zoek naar God, en wordt hij zo tot iemand aan wie allen zich kunnen spiegelen, en die hen in zijn hart draagt en helpt bij het zoeken naar God."

Br. Gerard Mathijssen (* Weert 1937) begon zijn leven als monnik in 1958 in de Sint-Paulusabdij in Oosterhout. Na zijn theologische vorming (Tilburg) studeerde hij van 1967 tot 1970 te Rome Oosterse kerkelijke wetenschappen, terwijl hij aan de Vaticaanse bibliotheek de bibliothecariscursus volgde. In Oosterhout was hij bibliothecaris en prior. Vanaf 1981 is hij belast met het bestuur van de Sint-Adelbertabdij in Egmond.

¹ Kardinaal W. Kasper, *Een handboek voor de spirituele oecumene*. SRKK Utrecht 2006, nummer 50, blz. 63

² *Ad Gentes*. Decreet over de missie-activiteit van de Kerk d.d. 7 december 1965, nummer 18

“Door de sterke gemeenschappelijke trekken die het monastieke leven van het Oosten en Westen met elkaar verbinden, wordt het tot een prachtige brug van broeder- en zusterlijkheid, waarin de doorleefde eenheid nog helderder straalt dan in de dialoog tussen de kerken.”³

De monastieke gemeenschap is, naar mate ze beantwoordt aan haar doel, voor alle christenen herkenbaar als een plaats waar het Evangelie gestalte krijgt. Dat geldt niet enkel voor christenen van alle Kerken van de Oosterse en Westerse traditie, maar evenzeer voor wie voortkomen uit de Reformatie. Zr. Minke de Vries, die jarenlang verantwoordelijke is geweest in de oecumenische gemeenschap van Grandchamp, getuigt ervan in haar boek *‘Christen zijn vandaag; monastieke inspiratie’*, dat dit jaar ook in Nederlandse vertaling is verschenen.⁴ De kritiek van de reformatoren richtte zich tegen de misstanden in het kloosterleven, maar het ideaal van een evangelisch gemeenschapsleven is steeds mensen in de verscheiden tradities blijven boeien en bezielen. Zr. Minke beschrijft de verschillende gemeenschappen die door christenen uit de Reformatie zijn ontstaan, en waarvan meerdere uitdrukkelijk oecumenisch van opzet zijn.

“Je leven willen toewijden aan de Heer is een geloofsmysterie, maar ook het antwoord op een steeds sterkere roeping volledig te willen toebehoren aan God en zijn Koninkrijk. Je wilt een eschatologisch teken zijn van het komende Koninkrijk. Lange tijd moest dat verlangen binnen de Reformatie ondergronds en verborgen blijven. Toch verdween het nooit helemaal.”⁵

In Grandchamp kreeg het gestalte doordat enkele vrouwen die onderling heel verschillend waren, elkaar vonden in een gelijkgestemd verlangen om Christus te volgen en de ene kerk te dienen. Gemeenschapsleven en dienst aan de eenheid vielen in hun ideaal samen.

“Al meer dan zestig jaar bidden wij trouw enkele keren per week, in het getijdengebed: ‘Heer, geef dat de christenen de zichtbare eenheid vinden: dat zij één mogen zijn, opdat de wereld moge geloven.’ Dat gebed, oneindig vaak samen uitgesproken, heeft ons verlangen naar eenheid zozeer gevormd dat onze priorin zr. Pierrette het opnieuw en dieper verwoord heeft. Tegenwoordig bidden wij: ‘Heer, geef dat de christenen de gemeenschap tonen die in U is.’ Dat wil zeggen: leven van de levende liefdesgemeenschap die is in de drie-enige God, en die gemeenschap zichtbaar maken en ervan getuigen.”⁶

“Wij willen graag overstijgen wat ons onderscheidt, en samen kiemzaad vormen van gemeenschap, eenheid en verzoening in Christus’ kerk en in de wereld: dat is onze reden van bestaan. ‘Mijn leven getuigt ervan’, zeggen wij met Charles de Foucauld: samen die liefdesgemeenschap zichtbaar maken die is in de drie-enige God, dat mededogen dat zelfs het eigen leven wil wegschenken. Wij verstaan onszelf steeds meer als een monastieke gemeenschap: stilte en eenzaamheid zijn wezenlijk voor ons, zodat het kiemzaad van de gemeenschap kan groeien.”⁷

Wat zr. Minke de Vries hier zegt over de gemeenschap van Grandchamp kan eigenlijk worden toegepast op elke gemeenschap van monialen en monniken. Heel beknopt zou ik binnen het kader van deze bijdrage drie punten willen markeren die abdijen en monastieke gemeenschappen van bijzonder belang maken voor de oecumene.

---

³ Johannes Paulus II, *Orientalis Lumen*. Apostolische brief bij gelegenheid van de honderdste gedenkdag van de Apostolische brief *Orientalium Dignitas* van Paus Leo XIII d.d. 2 mei 1995, nummer 9

⁴ *Verso una gratuità feconda*, ed. Paoline 2008; *Christen zijn vandaag; monastieke inspiratie*. Lannoo 2009

⁵ A.w. blz. 36

⁶ A.w. blz 69-70

⁷ A.w. blz. 71

1) *Een klooster is een ecclesiola, een kerkje in het klein.*

De benedictijnse Regel is een synthese van de monastieke levenservaring van Oost en West. Benedictus heeft de wijsheid van Pachomius en Basilius, Cassianus en Augustinus samengebracht. Hij heeft zijn visie ontwikkeld voordat de christenheid was uiteengevallen en verscheurd in vele denominaties. Alle christenen die op zoek zijn naar hun bronnen, naar Evangelische inspiratie kunnen zich vinden in de ruimheid van zijn inzichten en de diepte van zijn geloofsvisie.

2) *Het klooster is een plaats van harmonie en vrede, en als zodanig een model dat voor ieder uitnodigend is.*

Wie enigermate thuis is in het concrete leven van monialen en monniken maakt zich geen illusies over een aards paradijs, waar etherische wezens zouden leven in een bovenaardse vrede. Kloosters worden bewoond door mensen van vlees en bloed, pelgrims onderweg, die strijd hebben te voeren met hun menselijke onvolkomenheden en zwakheden. Het is de kracht van de Regel voor monniken dat daarin met dat alles rekening wordt gehouden en daarvoor ruimte is, dat alles wordt geordend en dat wordt aangegeven hoe de harmonie ondanks dit alles kan blijven gehandhaafd. In de hoofdstukken van de Regel wordt beschreven wat er allemaal mis kan gaan, en worden wegen aangegeven om de fouten te herstellen. De grondinspiratie, en de enige voorwaarde voor toetreding, is dat men werkelijk **God** zoekt, en het uiteindelijk doel is dat allen daartoe **samen** mogen geraken.

3) *De vrede, de pax benedictina heeft een Naam: Jezus Christus.*

Hij is onze vrede. De Regel van Benedictus is sterk christocentrisch. De liefde van Christus en de liefde voor Christus zijn het cement dat het gebouw in zijn voegen houdt. Oecumene zal ook alleen maar vruchtbaar zijn als zij bezielde wordt door de Geest van Christus, als ze niet louter mensenwerk is, maar het werk van de Geest die gebruik maakt van mensen die zich in dienst stellen van de Heer. Het hoofdstuk dat de Regel voor monniken afsluit, voor de epiloog van hoofdstuk 73, drukt dit prachtig uit.

HOOFDSTUK 72:

OVER DE GOEDE IJVER DIE DE MONNIKEN MOET BEZIELEN.

- 1 *Zoals er een slechte ijver is - vrucht van verbittering -, die van God verwijderd en naar de hel voert,*
- 2 *zo is er ook een goede ijver, die van de ondeugd verwijderd en naar God voert en naar het eeuwige leven.*
- 3 *Op deze ijver nu moeten de monniken zich met de vurigste liefde toeleggen, dat wil zeggen :*
- 4 *“zij moeten wedijveren in respect voor elkaar”; (Rom. 12, 10)*
- 5 *zij moeten elkanders zwakheden, lichamelijke zowel als morele, met het grootste geduld verdragen;*
- 6 *om strijd moeten zij elkaar gehoorzaamheid betonen;*
- 7 *niemand zoek wat hij voor zichzelf voordelig acht, maar veeleer wat goed is voor de ander.*
- 8 *Op onbaatzuchtige wijze leggen zij zich toe op de broederliefde.*
- 9 *In liefde vrezen zij God.*
- 10 *Hun abt beminnen zij met een oprechte en nederige genegenheid.*
- 11 *Volstrekt niets stellen zij boven Christus,*
- 12 *die ons allen tezamen tot het eeuwige leven moge geleiden.*

Zijn de relaties tussen de Kerken in het verleden niet al te vaak gekenmerkt door een ijver die verwijdering bracht of in elk geval bestendigde? Waar mensen elkaar ontmoeten in de geest van Benedictus, d.w.z. van de grote monastieke traditie, zullen ze op Evangelische wijze God eren in hun naaste, en zo groeien in goede gezindheid, en elkaar meer nabij komen. In een abdij komen bezoekers in aanraking met het kerkelijk leven en de

verschillende bronnen waardoor het wordt gevoed: de viering van de sacramenten en de getijden, de toeleg op voortdurend gebed, op *lectio divina* en studie. Maar bovenal komen ze in contact met een gemeenschap die het Evangelie ernstig neemt en waar ieder welkom is en ruimte krijgt met eerbied voor diens eigenheid. In een toespraak over Benedictus en de toekomst van Europa, gehouden op 21 november 2006 aan de Benedictijnse Hogeschool Sant Anselmo te Rome stelde de Anglicaanse aartsbisschop dr. Rowan Williams: "Voor de christen is de visie van de Regel niet een ideaal, dat geschapen is door een of ander politiek genie, maar een reflectie op wat in Jezus en in de broederschap van Jezus wordt geopenbaard over het wezenlijk karakter van menselijke wezens."⁸

Oecumene in de praktijk

In theorie kan er veel moois over abdijen en oecumene worden gezegd. Hoe is het in de praktijk? Graag geef ik hier – weer heel in het kort – iets weer van de ervaringen in Egmond sinds Vaticanum II. Er zijn zeker monastieke gemeenschappen waar de oecumene meer uitdrukkelijk aan de orde is, zusters en broeders die de toenadering tussen de Kerken als voornaamste doelstelling hebben gekozen, zoals de abdijen van Chevetogne en Niederaltaich en de nieuwe stichting in Rostrevor in Noord-Ierland. De Trappistenabdij Notre Dame des Dombes is jarenlang ontmoetingsplaats geweest van een groep theologen die belangrijk werk heeft gedaan voor de toenadering tussen de Kerken. Andere abdijen leggen zich toe op de dialoog met het Jodendom of de Islam. De abdij van Egmond heeft een veel meer bescheiden profiel, maar kan als zodanig juist model staan voor de gemiddelde gemeenschap met beperkte mogelijkheden. Het eerste dat kan worden vermeld zijn haar vriendelijke relaties met christenen van de Reformatie en van de Oud-katholieke Kerk in haar naaste omgeving. Zowel met de ambtsdragers als met veel gewone kerkleden zijn er hartelijke betrekkingen. Ze waarderen de abdiiliturgie en hechten veel waarde aan de aanwezigheid van de monniken op de historische grond van de oude abdij van Egmond. Het tweede dat kan worden vermeld is dat er in de loop van de tijd ook diverse relaties zijn gegroeid met leden van andere Kerken, dichtbij en veraf. Enkele bijzondere contacten wil ik graag bij name noemen.

1) Met de Koptische Kerk

Vele jaren lang is er een vriendschappelijk contact geweest met abba Marcos, een Nederlander die als monnik was toegetreden tot het klooster van Mar Bishoï in de Wadi Natrun in Egypte, en die door de Koptische patriarch Shenouda III als bisschop naar Europa was gezonden. Hij stichtte de eerste centra voor Koptische christenen in ons land, en was als bisschop, naderhand als metropoliet van "*Toulon et toute la France*", zelf gevestigd bij Toulon in Zuid-Frankrijk. Hij kwam graag in onze abdij, werd er oblaat en vroeg zelfs het privilege om er het benedictijns habijt te mogen dragen. Hij was verknocht aan zijn eigen Koptische Kerk, maar terzelfder tijd koesterde hij een diep heimwee naar de kerk van Rome en had hij het grootste respect voor de Paus. Los van deze relatie kreeg de abdij bijzondere betrekkingen met de Koptische gemeenschap doordat ze in 1990 gedurende ruim een half jaar drie abuna's⁹ uit de Egyptische woestijn gastvrijheid mocht verlenen, terwijl hen vanuit de Universiteit van Leiden onder leiding van prof. dr. P.P.J. van Moorsel een studieprogramma werd aangeboden om hen te scholen in waardering voor en conservering van de schatten van hun eigen traditie. Hun aanwezigheid in de abdij, waar ze een eigen Koptische kapel inrichtten, bracht ons in contact met hun gewoonten en gebruiken, en leverde tal van interessante ontmoetingen en ervaringen op.

2) Met Lutherse benedictijnen

Een andere vorm van verbondenheid is gegroeid met Lutherse benedictijnen in Zweden. De aanzet hiertoe was de kaarsenindustrie, waarin ze zich wilden bekwamen. De eerste contacten ontstonden in de jaren '70. Daaruit ontwikkelde zich een vriendschap en kwam

⁸ Nederlandse vertaling in: *Monastieke Informatie* nr. 229, 2007 blz. 110-130

⁹ Priesters in de Ethiopisch Orthodoxe Kerk

vanuit hun gemeenschap de vraag of een jonge broeder, vóór zijn eeuwige professie, een langere stage mocht doen in onze abdij. Hij heeft daartoe Nederlands geleerd en is in de loop der jaren voor onze communiteit als een medebroeder geworden. Enkele andere jonge monniken zijn later in zijn spoor ook naar Egmond gekomen. Maar ook in Zweden is naar een klooster gaan iets anders dan in een klooster blijven! De monastieke communiteit van Östanbäck heeft grote problemen om haar plaats te bepalen in de officiële Lutherse Kerk van Zweden, die in turbulent weer verkeert. Op bescheiden wijze mogen we hun tot steun zijn. In deze contacten ervaren we dat we op monastiek terrein volstrekt broeders zijn, terwijl er kerkelijk duidelijk en pijnlijk grenzen liggen die het sterkst voelbaar zijn bij de viering van de Eucharistie. Aan den lijve ervaren we daardoor hoe strijdig met het Evangelie onze kerkelijke verscheurdheid is, en hoe urgent het is om tot verzoening te komen. Die heling zal moeten worden bevorderd door gebed en studie, en er dient te worden gewerkt op alle niveaus, in geordende trouw, maar tevens in moedig zoeken.

3) *Binnen de eigen gemeenschap*

In mijn monastieke jeugd ontdekte ik in de bibliotheek het boek van Igor Smolitsch *'Leben und Lehre der Starzen'*.¹⁰ De bibliothecaris had voorin de waarschuwing geschreven: orthodox! Zoals in alle kloosters stonden boeken van niet katholieke auteurs in een aparte afdeling. Wat is er intussen een ruimte gegroeid, en een grote rijkdom! Auteurs als Rowan Williams, Kallistos Ware, Olivier Clement, Esther de Waal zijn nu in alle benedictijnse kloosters veel gelezen en gewaardeerd.

De communiteit van Egmond werd op bijzondere wijze uitgenodigd haar horizon te verruimen toen in de jaren '80 een verzoek van een jonge Noor kwam om zijn monastieke vorming te ontvangen in onze gemeenschap, eerst voor beperkte tijd, naderhand als een definitieve intrede. Aanvankelijk leek dat laatste een onmogelijk verzoek, maar na veel overleg met toegewijde en zeer bekwame mensen, allereerst met kardinaal Willebrands, maar ook met o.a. de abt van Chevetogne, de kerkjurist prof. dr. J. Huizing sj, en natuurlijk onze eigen bisschop van Haarlem, mgr. H. Bomers, hebben we een *modus vivendi* mogen vinden, die is verwoord in de volgende tekst.

“Als monniken van de Sint-Adelbertabdij te Egmond willen wij - voor zover ons dit mogelijk is met behoud van de eigen identiteit binnen de R.K. Kerk - in onze gemeenschap gelegenheid geven aan christenen uit andere Kerken, die zich door geloften aan God willen wijden, om deel te nemen aan het monastieke leven binnen de abdij.

Wij willen deze christenen, die hun leven aan God toewijden door geloften, in ons midden opnemen, met respect voor het lidmaatschap van een andere kerkgemeenschap, dat zij wensen te bewaren.

Met deze openheid wil onze gemeenschap, van haar kant, uitdrukking geven aan haar verlangen om mee te werken aan de opbouw van de Catholica: de Kerk van Christus die allen omvat die in zijn Naam gedoopt zijn. Zij verwacht dat ook de christenen die haar leven komen delen, op hun beurt de opbouw van de Catholica zijn toegedaan en van harte zullen bevorderen, zoveel mogelijk met medeweten en medewerking van de gezagsdragers van hun eigen kerk.

Het samenleven van deze christenen met onze gemeenschap zal echter op een eigen wijze dienen te worden geregeld, omdat de voorschriften van het R.K. kerkelijk recht en van de Constituties van onze Congregatie van de Orde van Sint Benedictus niet zonder meer op hen van toepassing zijn. Krachtens een aparte overeenkomst met de gemeenschap van de Sint-Adelbertabdij kunnen wederzijdse rechten en plichten worden vastgelegd: in een aantal duidelijke afspraken kan worden overeengekomen op welke

---

¹⁰ Igor Smolitsch, *Leben und Lehre der Starzen. Die spirituellen Meister der russisch-orthodoxe Kirche* (1936). Herder, Freiburg 2004

wijze de toewijding door geloften volgens het leefpatroon van de Sint-Adelbertabdij kan worden verwezenlijkt.

De abdijsgemeenschap biedt christenen van andere kerken de gelegenheid deel te nemen aan haar liturgische en sacramentele leven onder de voorwaarden die het kerkelijk recht van de Rooms katholieke Kerk daaraan stelt.”

Uiteraard blijft dit een hoge uitzondering maar het is een waardevol getuigenis van verlangen naar genezing van de verscheurdheid die als een sluier ligt over de kerk van Christus en alle gedoopten dringend oproept om zich in te zetten voor een groei in eenheid.

br. Gerard Mathijssen osb, abt

Het belang van de oudste Griekse bijbelversie Hernieuwde aandacht voor de Septuagint

De Septuagint (LXX) is de gangbare naam voor de oude Griekse vertaling van het Eerste oftewel Oude Testament, die een grote invloed heeft gehad op het Nieuwe Testament en op het christendom. Jezus en zijn eerste leerlingen hebben ongetwijfeld geleefd binnen de wereld van de toenmalige Hebreeuwse Bijbel. Bij de verbreiding van het Evangelie buiten de landsgrenzen en bij de tekstuele vastlegging van het christelijke geloof in het Nieuwe Testament en in de oudste buitenbijbelse christelijke geschriften heeft de Septuagint echter een doorslaggevende rol gespeeld. Aandacht voor deze oudste bijbelvertaling überhaupt is om die reden al van groot belang. Maar ook om met christenen van 'verre' tradities beter vertrouwd te raken is een meer uitgebreide kennismaking met de Septuagint zeer welkom. Met name voor enkele belangrijke oosterse kerkelijke tradities vormt de Septuagint de versie van het Oude Testament *tout court*, de expliciete of impliciete bijbeltekst van waaruit hun leden dagelijks het christelijke geloof leven. Het is dan ook verheugend dat er na 2000 drie nieuwe vertalingen van de Septuagint in moderne westerse talen zijn verschenen. Vertalingen van een vertaling! Het betreft twee – overigens zeer verschillende – vertalingen in het Engels en één in het Duits. Het doel van dit artikel is tweeledig. Ik beschrijf eerst kort het ontstaan en de belangrijke plaats van de Septuagint. Daarna bespreek ik de drie vertalingen in chronologische volgorde van uitgave en duid ik het mogelijke belang van deze recente Septuagintvertalingen, met name voor de oecumene.

Drs. L. van Leijsen (*1955) studeerde theologie in Tilburg en Nijmegen. Vanaf 1987 is hij als medewerker Oosterse Kerken verbonden aan *Aktie en Ontmoeting Oosterse Kerken* en vanaf 2001 aan de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord. Leo van Leijsen is tevens redactiesecretaris van het tijdschrift *Pokrof* en medeoprichter van *Bēt Drāshā ~ Oosters christelijk Leerhuis*.

De drie vertalingen zijn:

A. Pietersma, B.G Wright (ed.), *A New English Translation of the Septuagint and Other Greek Translations Traditionally Included under That Title* (A New Translation of the Greek into Contemporary English). International Organization for Septuagint and Cognate Studies, Oxford University Press, New York / Oxford, 2007 (= **NETS**), ISBN 978-0-19-528975-6, ± \$ 30,00. Deze Septuagintvertaling is overigens ook volledig op Internet te vinden onder <http://ccat.sas.upenn.edu/nets/edition/>.

J.N. Sparks, P. Gillquist e.a. (ed.), *The Orthodox Study Bible* (OSB). St. Athanasius Academy of Orthodox Theology (Elk Grove, California). Old Testament Text (St. Athanasius Academy Septuagint™ = **SAAS™**) + New Testament Text (New King James Version). Thomas Nelson, Nashville e.a. 2008. Afhankelijk van de uitvoering: verschillende ISBN-nummers en prijzen (± \$ 50,00 - \$ 70,00).

W. Kraus, M. Karrer (ed.), *Septuaginta Deutsch. Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2009 (= **LXX.D**), ISBN 978-3-438-05122-6, ± € 60,00.

Ontstaansgeschiedenis

Op verzoek van de hellenistische vorst van Egypte, Ptolemaeus II Philadelphus (285 - 246 v.Chr.), en met toestemming van de hogepriester Eleazaros te Jeruzalem zouden 72 oudsten - of 70, vandaar de Latijnse naam septuaginta - zich onafhankelijk van elkaar op het eiland Pharos voor de kust Alexandrië aan het vertalen van de heilige joodse geschriften hebben gezet. Het resultaat van alle versies was volledig identiek. Het is een mooie legende.¹ Onder de naam *Septuagint(a)* gaat deze oudste Griekse bijbelvertaling doorgaans door het leven. De suggestie dat het hierbij om één uniforme vertaling gaat, is echter ook een mythe. Er zijn van de tekst verschillende versies, soms van hele bijbelboeken. De samenstellers van NETS twijfelden dan ook of ze hun vertaling wel onder de naam Septuagint moesten uitgeven, maar het ingeburgerd karakter van deze naam voor de oudste Griekse vertaling van het Oude Testament trok hen over de streep.

Wat voorbij legende en mythevorming wél waar is, is dat in de 3e eeuw v.Chr. in Alexandrië (Egypte) de 'Vijf Boeken van Mozes' (Tora oftewel Pentateuch) vanuit het oorspronkelijke Hebreeuws in het Grieks werden vertaald. Dit was nodig. In het hellenistische Egypte woonden veel joden, met name in de toenmalige hoofdstad Alexandrië. Ze waren in belangrijke mate Griekstalig geworden en begrepen het Hebreeuws van hun Bijbel niet meer. Ook in de 2e en 1e eeuw v.Chr. hebben meerdere vertalers op verschillende locaties buiten Alexandrië boeken van de Septuagint vertaald. Die vertalingen variëren, soms zelfs in één boek, van zeer letterlijk tot tamelijk vrij. In feite omvat het corpus van de Septuagint drie soorten teksten:

1. boeken van de Hebreeuwse Bijbel;

2. boeken die oorspronkelijk in het Hebreeuws waren geschreven, maar niet in de Hebreeuwse bijbelcanon werden opgenomen en dan ook in de Hebreeuwse grondtekst meestal voor het nageslacht verloren zijn gegaan, maar later soms gedeeltelijk zijn teruggevonden, zoals Ben Sira, de Hebreeuwse Jezus Sirach, en

3. rechtstreeks in het Grieks geschreven boeken.

De uit het Hebreeuws vertaalde Septuagint wijkt om verschillende redenen af van de ons bekende masoretische (gevocaliseerde) tekst.² De voornaamste zijn, dat de toenmalige Griekstalige joodse vertalers een andere tekstversie voor zich hadden³, dat ze slechts beschikten over een ongevocaliseerde tekst, zodat bepaalde passages voor meerdere lezingen – en dus vertalingen - vatbaar waren, en dat ze soms - in een vrije vertaling - Hebreeuwse concepten overzetten in meer Griekse begrippen.⁴

---

¹ Alledrie de uitgaven verwijzen in enigerlei vorm naar de legendarische ontstaansgeschiedenis van de Septuagint: NEST (blz. xiii) en SAAS^{TM} (blz. xv) zeer kort, LXX.D relatief uitgebreid (blz. 1503-1507). De legende vinden we met name in de zogeheten *Brief van (pseudo-)Aristeas* (2^e eeuw v.Chr.). Een Nederlandse vertaling van deze brief, met uitleg, is te vinden in: *De oorsprong van de Griekse bijbel: de brief van Aristeas over het ontstaan van de Septuagint*, ingeleid, vertaald [uit het Grieks] en toegelicht door Thalien M. de Wit-Tak, Christelijke bronnen 7, Kok, Kampen 1995

² De ontwikkeling van de huidige Hebreeuwse tekst van het Oude Testament is grofweg als volgt verlopen: een al enkele eeuwen gangbare Hebreeuwse bijbelcanon wordt omstreeks 100 n.Chr. definitief vastgesteld. De joodse *masoreten* ('overleveraars') leggen tussen 700 en 1000 de gevocaliseerde tekst van de Tenach vast, zoals we die met name terugvinden in de Codex Aleppo (925) en de Codex Petropolitanus (voorheen: Leningradensis, 1008), de basishandschriften voor hedendaagse wetenschappelijke uitgaven van de Hebreeuwse Bijbel.

³ Deze wordt wel als de 'proto-masoretische' tekst aangeduid.

⁴ Zie LXX.D, blz. xix, zonder dat jammer genoeg op die plaats een voorbeeld worde gegeven. Een belangrijk voorbeeld van een haast onzichtbare maar belangrijke verschuiving lijkt me Ex 3, 14, van het Hebreeuws *éhyéh ašer éhyéh*, 'Ik ben die Ik ben', naar de Septuagint *Egó eimi ho Ōn*, 'Ik ben de Zijnde', met andere woorden van een dynamische Godsaanduiding naar een ontologische. De oudtestamenticus P. Beentjes heeft dergelijke verschuivingen prachtig beschreven voor een tekst die dan wel niet in de Hebreeuwse canon is gekomen, maar oorspronkelijk wel door Ben Sira (Jesus Sirach) in die taal was geschreven en later door zijn kleinzoon in het Grieks werd vertaald. In die laatste versie kennen we het canonieke boek *Ecclesiasticus* in de katholieke en orthodoxe bijbel. Zie: P. Beentjes, *De wijsheid van Jesus Sirach: een vergeten Joods geschrift*. Damon, Budel

Septuagint als christelijk OT

De auteurs van het in het Grieks geschreven Nieuwe Testament citeerden veelvuldig het Oude Testament, in de meeste gevallen volgens de Septuagintversie. Vanaf het nieuwtestamentische begin is de Septuagint een belangrijke rol gaan spelen in de geschiedenis van het christendom, het westerse maar vooral het oosterse. Dit geldt met name voor de Griekstalige kerken, maar ook voor de Koptische en Ethiopische kerken, wier latere bijbelvertalingen in het Koptisch, christelijk-Arabisch en Ge'ez (Oud-Ethiopisch) vrijwel altijd zijn terug te voeren op de Griekse Septuagintversie van het Oude Testament.

De Septuagint heeft in de kerk een aanzienlijke invloed en groot prestige gehad. Tot op de dag van vandaag wordt door velen de Septuagint als een geïnspireerde bijbeltekst geschouwd. Zij beschouwen de Griekse vertaling van het Oude Testament zélf als door de heilige Geest 'ingegeven' en daarmee als goddelijke Openbaring. Er zijn onder hen zelfs pleitbezorgers voor een exclusieve plaats van de Septuagint: "Een christelijk theoloog mag nooit de masoretische canon goedkeuren. De continuïteit met het Nieuwe Testament is hier in betekenisvolle mate verbroken."⁵ Bepaalde westerse theologen accepteren het geïnspireerde karakter van de Septuagint soms náást dat van de Hebreeuwse masoretische tekst. Maar met name voor de oosters-orthodoxe kerken, dat wil zeggen orthodox van de Byzantijnse traditie, is de Septuagint eenvoudigweg de gezaghebbende bijbeltekst.

Monopolie Septuagint?

De visie dat de Septuagint historisch gezien dé christelijke tekst van het Oude Testament is, deed lange tijd opgeld in het christendom, in het westen althans tot het humanisme en de Reformatie. Heden ten dage heeft dit standpunt veel van zijn geldigheid verloren, ook in de Rooms-katholieke Kerk. Niet alleen alle protestantse maar vrijwel alle hedendaagse katholieke bijbelvertalingen zijn gemaakt op basis van de Hebreeuwse masoretische tekst. Maar reeds in de Oude Kerk van de eerste vier eeuwen was het veronderstelde monopolie van de Septuagint feitelijk niet onweersproken.

In het vroege Arameestalige (Syrische) christendom is de Peshitta na verloop van tijd de belangrijkste bijbeltekst geworden. De versie gaat terug op de allereerste eeuwen van het christendom en is grotendeels gebaseerd op Hebreeuwse teksten van het Oude Testament en op joods-Aramese ver- / hertalingen daarvan (*targumim*). Deze Peshitta werd de exclusieve bijbeltekst van de Assyrische Apostolische Kerk van het Oosten (Oost-Syrische traditie) en in elk geval de belangrijkste van de Syrisch-orthodoxe Kerk en de katholieke Maronietische Kerk.⁶ Hun oude, nog altijd gebezigde liturgieën en hun patristische teksten zijn in belangrijke mate doordeesemd met de Peshitta.⁷ Er waren ook Syrische kerkvaders, zoals bij voorbeeld Johannes van Apamea (eerste helft 5^e eeuw), die - zelf het Grieks machtig - de Septuagint goed kenden en haar gebruikten als het zo uitkwam.⁸ En met name de Syrisch-orthodoxe Kerk gebruikte later ook de zogeheten *Syrohexapla* en de Syro-luciaanse tekst - beide gemaakt op basis van de Septuagint -, kortom: naast de Hebreeuws geïnspireerde Peshitta eveneens Septuagintversies. De Syrisch-orthodoxe traditie had

---

2006, blz. 61-62 (Verschillen veroorzaakt door een andere cultuur) en blz. 63-67 (Verschillen veroorzaakt door een ander theologisch klimaat).

⁵ Dit standpunt vinden we bij de westerse theoloog H. Gese, *Erwägungen zur Einheit der biblischen Theologie*, in: *Vom Sinai zum Zion*, München 1974, blz. 13; geciteerd door M. Hengel, *The Septuagint as Christian Scripture*, Edinburgh / New York, 2002 (een Eng. vertaling), blz. 126

⁶ Tegenwoordig bezigen de Syrische kerken in het Midden-Oosten en in de emigratie ook Arabische en westerse vertalingen van het Oude Testament die zijn gebaseerd op de Hebreeuwse masoretische tekst.

⁷ Zie: B. ter Haar Romeny (ed.), *The Peshitta: Its Use in Literature and Liturgy*. Brill, Leiden / Boston 2006, met name: Sebastian P. Brock, *The Use of the Syriac Versions in the Liturgy*, blz. 3-25.

⁸ Voor Johannes van Apamea, zie: L. van Leijssen, *RUHĀNUTĀ. Een Inleiding in de Spiritualiteit van Johannes van Apamea* (onuitgegeven doctoraalscriptie), Nijmegen 1998, blz. 36-40.

überhaupt een vrije omgang met de bijbeltekst.⁹ Ik denk dat deze Syrische traditie in heel haar vrijheid nog niets aan geldigheid heeft verloren.

De Latijnse Kerk bezigde eerst de *Vetus Latina*, die op de Septuagint was gebaseerd, maar die ook al varianten had die van deze laatste afweken en veeleer op de Hebreeuwse tekst waren terug te voeren. Hiëronymus (± 347 - 420) schiep later de Vulgaatvertaling, die principieel is gebaseerd op de Hebreeuwse tekst, maar waarin anderzijds invloeden vanuit de Septuagint en haar revisies zichtbaar zijn.¹⁰ Zelfs de Oosters-orthodoxe Kerken hebben feitelijk nooit hun Septuagintcanon straf kunnen doorzetten. De gezaghebbende kerk-slavische Ostrog Bijbel uit Rusland is in belangrijke mate gebaseerd op de Vulgaat, dus op de Hebreeuwse grondtekst.¹¹ Ook in veel Oosters-orthodoxe Kerken in de westerse emigratie worden - soms tot in de liturgie - moderne vertalingen van het Oude Testament in de Hebreeuwse masoretische versie gebruikt.

Ondanks het grote belang van de Septuagint binnen het christendom, vooral het oosterse, moet de monopoliepositie die haar in de geschiedenis is toegedicht, dus worden gerelativeerd. Dit geldt zelfs voor de Oude Kerk en de oosterse kerken. Het belang van de Septuagint is echter gedurende de laatste eeuwen in het westen ondergesneeuwd. De tekst van de Bijbel is beschouw ik als een dynamisch gegroeid tekstcorpus van een levende geloofsgemeenschap, opgetekend door een 'schrijversgilde', zoals ook zijn ontstaans-geschiedenis laat zien.¹² Ik denk dat reeds een oudkerkelijke traditie als de Syrische, geworteld in een wereld waarin zowel semitische als hellenistische stemmen spraken, hier feitelijk rekenschap van gaf in de manier waarop ze omging - en omgaat - met de Bijbel. Het Syrische christendom bezigde zowel de Hebreeuws geïnspireerde als de Griekse versies en las de Schrift doorgaans op een vrije en niet wettische manier. Deze visie zou ook nu nog binnen de westerse kerken meer ruimte aan de Septuagint kunnen bieden dan ze nu feitelijk krijgt.

Meer ruimte voor de Septuagint staan sommige van de westerse godgeleerden en bijbelwetenschappers duidelijk voor. Zo pleit Martin Hengel als nieuwtestamenticus en christelijk theoloog voor een "relatieve openheid van de 'canon'", voorbij de beperking van de

---

⁹ De zogeheten School van Nisibis-Edessa, waaraan de Syrisch-orthodoxe traditie in belangrijke mate schatplichtig is, bezigde in haar vroegste periode een 'vrije' manier van exegetiseren. Dit in tegenstelling tot de westelijker gelegen Griekstalige School van Antiochië, die een vrij strakke uitleg hanteerde van een al evenzeer vastgelegde tekst, de Septuagint. Zie: Shinich Muto, *Interpretation in the Greek Antiochenes and the Syriac Fathers*, in: *The Peshitta: Its Use in Literature and Liturgy*, blz. 207-222. Bij Efreem vinden we een sterke nadruk op de onuitputbare rijkdom van Gods Woord, die wel tot een genereuze omgang met de Schrift moet uitnodigen. Zie de Proloog op zijn *Commentaar op het Diatessaron*, 1: 18-19 (Franse Vertaling in: *Sources Chrétiennes* 121) De Syrisch-orthodoxe liturgische teksten hebben een zeer vrije citering van bijbelpassages. Vgl. Aho Shemunkasho, *New Testament Quotations in the Breviary of the Syrian Orthodox Church*, en Baby Verhese, *Peshitta New Testament Quotations in the West Syrian Anaphoras*, in: *The Peshitta: Its Use in Literature and Liturgy*, blz. 351-363 resp. blz. 379-389.

¹⁰ De *veritas hebraica*, het principe van Hiëronymus dat de Hebreeuwse grondtekst bij vertalingen van de Bijbel steeds de voorrang zou krijgen, heeft zeker in het Latijnse westen niet altijd zo diep en wijd wortel geschoten als de kerkvader uit Betlehem het ongetwijfeld zou hebben gewild. Met name de liturgieën van de Latijnse Kerk behielden Latijnstalige oudtestamentische tekstversies die indirect uit de Septuagint afkomstig waren, met name waar het de psalmen betrof.

¹¹ De orthodoxe aartsbisschop Gennadij [Gonozov] van Novgorod (1484 - 1504) riep de hulp in van de Kroatische priester en dominicaan Benjamin (Venjamin) als 'hoofdredacteur' voor het vertalen van de eerste complete Bijbel voor Rusland, in het Russische kerkslavisch. Dat manuscript is vervaardigd tussen 1489 en 1499 en in druk uitgebracht als de beroemde Ostrožskij of Ostrog Bijbel in 1580 - 1582). Benjamin gebruikte niet alleen de Oud-Slavische vertalingen vanuit de Griekse Septuagint, maar ook, en volgens sommigen vooral, de Vulgaat alsmede een oude Duitse vertaling (natuurlijk gebaseerd op de Vulgaat) én de Hebreeuwse grondtekst zelf. Op deze manier is er, om de Septuagint heen, iets van Hieronymus' *veritas hebraica* in deze oude vertaling van de Russisch-orthodoxe Kerk terecht gekomen.

¹² Dit wordingsproces is met name voor de Hebreeuwse Bijbel mooi beschreven door de Nederlands-Israëliëse bijbelgeleerde Emanuel Tov in zijn *Textual Criticism of the Hebrew Bible* (second Revised Edition), Minneapolis / Assen 2001 en door K. van der Toorn, *Wie schreef de Bijbel? De ontstaansgeschiedenis van het Oude Testament*, Ten Have Amsterdam 2009.

door de rabbijnen rond 100 n.Chr. vastgestelde Hebreeuwse canon. “Moet niet het Oude Testament tot op zekere hoogte open blijven voor het Nieuwe?” Het is voor hem een pleidooi voor een legitieme plaats voor de Septuaginttekst in de kerk. De hernieuwde belangstelling onder joden en christenen voor “deze rijke ‘nabijbelse’ joodse teksttraditie” onderstreept voor hem het idee van een open canon.¹³

Meer ruimte binnen de kerken voor de Septuagint zou wat mij betreft op een niet-exclusieve wijze moeten geschieden, daarbij ook voluit rechtdoend aan de Hebreeuwse masoretische tekst. Bij het schrijven van dit artikel schoot mij in dit verband een passage te binnen uit een lezing van de lutherse theoloog Marcel Barnard, ‘Een open of een gesloten boek? Over Bijbel en liturgie’. Hij gebruikt hierin een beeld dat ik hier graag zou willen toepassen op de wijze waarop men met verschillende Schriftversies zou kunnen omgaan. “De Schrift wijst van zichzelf af naar de levende Heer. Als een magneet boven een blad ijzerijzel wordt de naam Jezus Christus boven de Schriften gehouden – en alle woorden, zinnen, verhalen en liederen worden gericht door deze magneet. Dat rukt de teksten uit hun oude verband, de orde wordt verbroken, een nieuwe orde ontstaat. In het christelijk geloof gaat het om die ene naam, Jezus Christus, waarnaar alles zich richt, zelfs de heilige Schrift zelf.”¹⁴ Daar waar vanwege haar continuïteit tot in het Nieuwe Testament de van oorsprong joodse Septuagint het nieuwe in Christus goed vertolkt, moet haar de legitieme ruimte worden geboden en is hernieuwde aandacht ervoor mijns inziens niet alleen welkom, maar ook noodzakelijk. Het toekennen echter van een exclusief alleenrecht aan óf de Septuagint óf de Hebreeuwse masoretentekst lijkt me oncreatief en ongewenst. En in het licht van de sterke magneet ook volstrekt onnodig.

Bij de gerechtvaardigde hernieuwde waardering voor de Septuagint kunnen drie kersverse vertalingen de kerken en individuele bijbellezers van dienst zijn. De uitgaven hebben een grote toegankelijkheid, omdat ze niet zijn bedoeld voor Septuagintspecialisten en werden uitgegeven in het Engels en het Duits. Dit én hun inhoudelijke belang voor de oecumene en voor de kennis van Bijbel en oosters christendom rechtvaardigen een nadere beschouwing.

Drie vertalingen

Voorheen zijn van de Septuagint in westerse talen slechts enkele vertalingen verschenen, met name twee Engelstalige in de 19e eeuw.¹⁵ In het Nederlands kennen we alleen een psalmvertaling¹⁶, de lezingen volgens de Septuaginttekst in de Nederlandstalige liturgische boeken van de Orthodoxe Kerk, uitgegeven door het klooster in Den Haag, en een enkel bijbelhoofdstuk in de serie *Christelijke Bronnen*.¹⁷ Nu zijn er drie belangrijke Septuagintvertalingen verschenen: *A New English Translation of the Septuagint* (2007), *The Orthodox Study Bible* (2008) en *Septuaginta Deutsch* (2009). Ik kijk bij de bespreking naar uiteenlopende zaken. Hoe presenteert de uitgave zichzelf in de inleiding, met name haar vertaalprincipes? In welke mate mag deze vertaling een Septuagintvertaling worden

¹³ Hengel, o.c., blz. 125-126.

¹⁴ Lezing tijdens de conferentie *De Inburgering van De Nieuwe Bijbelvertaling*, 2 november 2007 te HydePark (Doorn) in een lichte bewerking gepubliceerd als artikel onder de genoemde titel in: *Met Andere Woorden. Kwartaalblad over bijbelvertalen*, 28^e jaargang nr 1, maart 2009, NBG Haarlem, blz. 21-29.

¹⁵ Charles Thomson, *The Holy Bible [...] Translated from the Greek*. Philadelphia 1808, en de belangrijke vertaling van L.C.L. Brenton (ed.), *The Septuagint with Apocrypha: Greek and English*. London 1851 (Seventh Zondervan printing, Zondervan Publishing House, Grand Rapids, Michigan 1980). Een Spaanstalige vertaling verscheen in 1928. Vanaf de jaren '80 verschenen een belangwekkende vertaling in het Frans (*La Bible d'Alexandrie*, Les Éditions du Cerf, 1986 sq.) en twee versies in het Roemeens: een onder auspiciën van Andrei Pleșu: C. Bădiliță e.a. (ed.), *Septuaginta*. Hors Collection, Polirom, Iași 2004 sq, en de lopende ‘Septuagint’-uitgave door de orthodoxe metropoliet Bartolomeu van Cluj, sinds 1996 bijbelboek voor bijbelboek uitgegeven in een *Versiune revizuită după Septuaginta, redactată și comentată de Bartolomeu Valeriu Anania*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București.

¹⁶ *Het boek der Psalmen naar de Septuagint*, uit het Grieks vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Christoffor Wagenaar. Schrift en liturgie 12, Abdij Bethlehem, Bonheiden 1988.

¹⁷ *Christelijke Bronnen* 1 (1 Sam 28) & 9 (Gen 22), Kok Kampen 1989 resp. 1996.

genoemd? Ik doe dit aan de hand van enkele steekproefsgewijs bekeken bijbelplaatsen (zie kader). Wie zijn de doelgroep en wat is met name de mogelijk oecumenische uitstraling van de vertaling?

De boeken van de Septuagint

Behalve de canonieke en deuterocanonieke boeken, zoals we die in het westen kennen¹⁸, hebben alle drie de Septuagintvertalingen nog extra boeken / teksten. Alle drie hebben ze de toegevoegde Psalm 151 en behalve de bekende Ezra - Nehemia van de Hebreeuwse masoretische Bijbel ook nog 1 Esdras (in feite bestaande uit twee boeken Esdras). Tevens hebben ze allemaal meer dan twee Makkabeeënboeken. NETS en LXX.D hebben III-IV Mak, SAAS™ heeft alleen III Mak. NETS en LXX.D hebben beide ook nog de Psalmen van Salomo (≠ Oden van Salomo!), LXX.D nog één boek meer: de Oden (≠ Oden van Salomo!), dat de volgende teksten bevat: de bijbelse kantiëken (Oude én Nieuwe Testament), het Gebed van Manasse alsmede wat in de Byzantijnse metten de Grote Doxologie heet.¹⁹ Deze laatste tekst is overigens – ondanks wellicht gedeeltelijk van oorsprong joods traditiegoed – vanwege zijn christelijke karakter niet meer oudtestamentisch te noemen²⁰, evenmin natuurlijk als de nieuwtestamentische kantiëken in de Septuagint dat zijn. Dubbelversies van bepaalde Septuagintboeken worden gegeven door NETS en LXX.D, niet echter door SAAS™, omdat deze laatste een kerkelijke en geen wetenschappelijke uitgave is.

Alleen de lijst van bijbelse boeken in SAAS™ is als een echte (Oosters-orthodoxe) kerkelijke canon te beschouwen. De boekenlijsten in de twee andere – wetenschappelijke – uitgaven hebben geen enkele canonieke betekenis noch pretentie overigens. LXX.D volgt in haar ruime tekstaanbod de keuze van de Griekse tekst van A. Rahlfs, *Septuaginta* 1935. De indeling en de volgorde van de boeken is die van de Septuagint (bijvoorbeeld Kleine Profeten vóór de Grote Profeten). Voor de canonieke volgorde van de oudtestamentische bijbelboeken heeft SAAS™ zich gericht op de uitgave van de H. Synode van de (Orthodoxe) Kerk van Griekenland (eerste druk 1928).

Rest mij nog te zeggen dat bepaalde deuterocanonieke tekstgedeelten, anders dan in de meeste Rooms-katholieke bijbeluitgaven, in de onderhavige Septuagintvertalingen meestal aparte boeken vormen (Susanna, Brief van Jeremia e.a.).

---

¹⁸ Zie: *Bijbel met deuterocanonieke boeken* (NBV). Nederlands Bijbelgenootschap 2004, blz. v-vi. Opmerkelijk is dat de NBV onder de deuterocanonieke boeken het Gebed van Manasse uit de Septuagint heeft, dat evenwel in de rooms-katholieke uitgaven niet voorkomt en in de Vulgaatuitgaven van na het Concilie van Trente (1545 - 1563) tot de buitenbijbelse apocriefe boeken wordt gerekend.

¹⁹ Deze tekst is vrijwel gelijk aan het "Gloria in excelsis Deo" in de Romeinse eucharistie, plus een extra gebedstekst.

²⁰ LXX.D spreekt over "diese erst im Christentum abgeschlossene Liedersammlung. [...] Christen sammelten Lieder Israels und Lieder aus ihrer eigenen Überlieferung, vielleicht aufbauend auf einer jüdischen Vorgängersammlung, in einer kleinen Sammlung von Oden." (p\blz. x).

ENKELE VOORBEELDEN VAN VERTALING

Uit de boeken Genesis, Exodus, 1-2 Samuel (= LXX: 1-2 Koningschappen), Psalm 68, 32 (= LXX Ps 67, 32) en Jesaja

Tekst	Hebreeuws (MT)	Septuagint	NETS	SAAS™	LXX.D
Gn 2, 2a	zevende dag	zesde dag	sixth day	<u>seventh day</u> ²¹	[am] <i>sechsten</i> Tag
Gn 2, 15	tuin (gan)	paradijs (dat.: paradeisôj)	orchard	<u>garden</u>	Gartenpark OL: — <i>der Üppigkeit</i>
Gn 11, 28	in Ur der Chaldeeën	in het land (chôraj) der Chaldeeën	in the country of the Chaldeans	<u>in Ur</u> of the Chaldeans	in dem <i>Land</i> der Chaldäer
Gn 22, 1	Abrahâm [1 keer!]	Abraam, Abraam	“Abraam, Abraam!”	“Abraham! Abraham!”	Abraham, <i>Abraham</i>
Gn 22, 2a	je zoon, je enige	je geliefde zoon	your beloved son	your beloved son	deinen <i>geliebten</i> Sohn
Gn 22, 2b	het land Moriah	het hoge land	the high land	<u>the land of Moriah</u>	das <i>hohe</i> Land
Gn 22, 7	Hier ben ik, mijn zoon	Wat is (er), kind?	“What is it, child?”	<u>“Here I am, my son.”</u>	<i>Was ist, Kind?</i>
Gn 22, 13	een ram achter zich	één ram	a ram	<u>Behind him a ram</u>	<i>ein</i> Widder
Ex 17, 10	Jehôšua`	lêsoûs	lesous	Joshua (als NKJV)	lesous
1 S 1, 20	Šemuël	Samouël	Samouel	Samuel	Samouel
1 S 16, 13	Dâwid	Dauid	Dauid	David	David
1 S 28, 1	phelištîm=Filistijnen	allôphuloi=mensen van een andere stam	allophyles	<u>Philistines</u>	Andersstämmigen
1 S 28, 14	een oude man	een man, rechtop- staand	a man standing	a man [...] standing upright	einen Mann <i>aufrecht</i>
2 S 12, 24	Šlomo (NBV: Salomo)	Salomôn	Salomon	Solomon (als NKJV)	Salomon
2 S 8, 5	Aram (NBV: Arameeërs)	Suría	Syria	the Syrians	Syrien
Ps 68, 32	Kûš (NBV: Nubiërs)	Aithiopia	Ethiopia	Ethiopia	Äthiopien
Jes 23, 1	Taršîš (NBV: Tarsis)	Karchêdon= Carthago	Carthage	Carthage	Karthago
Jes 43, 3	Sebâ (± aan zuid- westkust Rode Zee)	Soênê (= Assuan aan de Nijl)	Soene	<u>Seba</u>	Soëne
Jes 60, 1	Sta op, geef licht [zonder Jeruzalem!]	Geef licht, geef licht, o Jeruzalem	Shine, shine, O Ierousalem	Shine, shine, O Jerusalem	<i>Leuchte</i> , leuchte <i>Jerusalem</i>

- NKJV= New King James Version

- OL = Orthodoxe leesvariant

- Hebreeuwse tekstvarianten die vanuit de NKJV in de SAAS™ ten onrechte zijn blijven staan, zijn door mij onderstreept.

Nieuwe Engelse Septuagintvertaling (NETS)

De NETS is door een internationaal team verzorgd. Individuele vertalers tekenen voor de vertaling van afzonderlijke boeken. Er is een inleiding op heel de uitgave en op ieder bijbelboek afzonderlijk. Voorin is een afkortingenlijst opgenomen en in voetnoten onder de tekst worden varianten of een korte uitleg van een bepaalde vertaling geboden.²² Het boek is mooi en handzaam vormgegeven. NETS is bestemd voor bijbelstudie en bedoeld als “vertaling in een hedendaagse literaire taal” voor mensen met een goede algemene ontwikkeling (“the well-educated constituency”).

De Septuagint was zelf een vertaling van een Hebreeuwse (en deels Aramese) grondtekst en bedoeld als een soort hulpmiddel bij die oorspronkelijke grondtekst. Deze productiewijze van weleer was voor de NETS-vertaling richtgevend. Als bijvoorbeeld het Grieks onduidelijk-

²¹ Dit en de twee volgende voorbeelden (Gen 2, 15 en 11, 28) heb ik ontleend aan de lijst met vele misvertalingen van de SAAS™ ten opzichte van de Septuagint in: R. Grant Jones, *Notes on the Orthodox Study Bible (2008 Edition). A Book Review* (17 juni 2009) (www.geocities.com/Heartland/Pines/7224/Rick/Septuagint/sp_OSb_notes1.htm).

²² In connectie met de NETS is *A Commentary on the Septuagint* door de Society of Biblical Literature Commentary on the Septuagint (SBLCS) in voorbereiding.

heden oplevert, dan laat de NETS de Hebreeuwse tekst definitief uitsluitend geven. “Wat de oorspronkelijke vertaler dacht dat zijn tekst betekende, verschilde van wat latere interpretatoren dachten dat de tekst betekende.” (blz. xv) Dat bijvoorbeeld de Septuagint na verloop van tijd de heilige Schrift bij uitstek is geworden voor het Alexandrijnse jodendom en later van het (Griekstalige) christendom (autonomie van de tekst), de zogeheten receptiegeschiedenis, is niet het voornaamste uitgangspunt bij het vertalen geweest. De editors leek het om die redenen goed om aan te sluiten bij een reeds bestaande rechtstreekse vertaling van die Hebreeuwse grondtekst. De NETS is daarom gebaseerd op een wijdverbreide recente bijbelvertaling in het Engelse taalgebied, de zogeheten *New Revised Standard Version* (NRSV).²³ Zo kunnen geïnteresseerde bijbellezers ook gemakkelijker de overeenkomsten met wat er in het Hebreeuws staat vinden (het zogenaamde synoptisch potentieel, met andere woorden de *compatibility* met een rechtstreekse vertaling uit het Hebreeuws). Wel zijn typisch Griekse uitdrukkingwijzen van de Septuagint behouden. Het gender-neutrale of zogeheten inclusieve taalgebruik²⁴ dat de NRSV in belangrijke mate kenmerkt, is door de NETS niet gevolgd. Dat zou wel heel ver van de oorspronkelijke Septuagint zijn komen af te staan.²⁵ Plaats- en eigennamen die in de hellenistische wereld algemeen in gebruik waren, krijgen ook de reguliere hedendaagse Engelstalige weergave, zoals *Egypt* en *Syria*. Transcripties van namen echter die in de Septuagint vanuit de Hebreeuwse grondtekst als het ware nieuw werden geproduceerd, bijvoorbeeld *Dauid* of *Solomon*, worden in de NETS ook in die Griekse vorm opgenomen (zie kader). De typische Septuagintnamen van de bijbelboeken zijn zowel in getranscribeerd Grieks als letterlijk vertaalde Engelse vorm opgenomen. Het bijbelboek Kronieken heet bijvoorbeeld zowel *Paraleipomena* als *Supplements*.

De voorbeelden in het kader – de weerslag van een proef op de som doorheen de teksten – tonen aan dat de NETS in zijn vertaling trouw de Septuagint volgt, tot in de geografische namen toe. Zo noemt NETS wat in de Hebreeuwse bijbel *Koesj* en *Aram* heet, en in de Septuagint *Aithiopia* en *Suria*²⁶, ook zo: *Ethiopia* en *Syria*.

Orthodoxe Studiebijbel (SAAS™)

De *Orthodox Study Bible* (OSB) wordt expliciet St. Athanasius Academy Septuagint™ genoemd en ook in de inleiding als Septuagint gepresenteerd. De SAAS™ gaat uit van de Griekstalige Septuagintuitgave van Alfred Rahlfs uit 1935, waarbij de Engelse tekst ook weer steunt op een Engelse vertaling van de Hebreeuwse grondtekst, en wel op de New King James Version²⁷, een revisie van de befaamde King James Version.²⁸ Laatstgenoemde is de Engelse ‘Statenvertaling’ en met name in de VS geliefd bij traditionele (protestantse) christenen. Men heeft ook wegens haar prestige de negentiende-eeuwse Britse vertaling van L. Brenton geraadpleegd.²⁹ Het Nieuwe Testament is de vertaling van de New King James met wat oosters-orthodoxe bijzonderheden in de tekst. In deze Septuagintbespreking ga ik op dat nieuwtestamentisch gedeelte amper nader in.³⁰ De Orthodoxe Studiebijbel is bestemd

²³ *Holy Bible. New Revised Standard Version*, Division of Christian Education of the National Council of the Churches of Christ in the United States of America, Harper Collins Publishers, London 1989

²⁴ Bijvoorbeeld in het Nederlands: ‘Gelukkig de mens’ in plaats van het letterlijke ‘Gelukkig de man’ (Ps. 1, 1), ‘broeders en zusters’ in plaats van het letterlijke ‘broeders’.

²⁵ Zo werd Ps 1, 1 in NETS gewoon “Happy the man who did not walk by the counsel of the impious”, waar de NRSV heeft “Happy are those (mv! vL) who do not follow the advice of the wicked.” Merk overigens op hoe weinig de NETS überhaupt de NRSV hier volgt!

²⁶ Vergelijk bijvoorbeeld LXX Ps 67, 32 = Hebr Ps 68, 32 resp. 1 Kon 19, 15.

²⁷ *The New King James Version*. Thomas Nelson, Nashville 1982.

²⁸ *The Bible. Authorized King James Version* (1611). Oxford University Press, New York / Oxford 1997.

²⁹ L.C.L. Brenton (ed.), *The Septuagint with Apocrypha: Greek and English*. London 1851.

³⁰ Een orthodoxe uitgave van het Nieuwe Testament (én de Psalmen) was al begin jaren ‘90 uitgegeven: *The Orthodox Study Bible: New Testament and Psalms*. New King James version / initial draft prep. by the academic community of St. Athanasius Orthodox Academy, Santa Barbara, Calif.; project dir. Fr. Peter E. Gillquist; managing ed., Alan Wallerstedt, general ed. Joseph Allen [et al.], Nelson, Nashville (Tenn.) 1993. Waren

voor mensen “met een high-school diploma”, uitdrukkelijk wel dóór maar niet vóór geleerden gemaakt. Hij wil “de schatten van de Orthodoxe bijbelse traditie doorgeven aan clerus en leken, die hun christelijke geloof heel graag willen begrijpen en toegankelijk maken voor anderen.” De uitgave is bedoeld voor bijbellezende Engelstalige orthodoxen, maar ook voor niet-orthodoxen “die meer te weten willen komen van het geloof van de historische Orthodoxe Kerk” (blz. xii).

De vertaling is verricht door een team. Niemand tekent voor een afzonderlijk bijbelboek. Er is vrijwel niets te vinden over de gehanteerde vertaalprincipes. De Orthodoxe Studiebijbel heeft een algemene inleiding, plus voor elk boek een aparte beknopte inleiding. Daarnaast is er een lijst met de bijbelboeken volgens de oosters-orthodoxe canon, vergeleken met de rooms-katholieke en protestantse canons, plus een overzichtsartikel over de verschillende soorten bijbelboeken. Tevens is er een inleiding in de Orthodoxe Kerk. Onder aan de bladzijden van de vertalingen staat een uitgebreid voetnotenapparaat met informatie over vertaling, patristische (oosterse én westerse kerkvaders van het eerste millennium) en anderszins orthodoxe Schriftuitleg, en liturgisch gebruik. Door heel de uitgave heen zijn er korte studieuze artikels over bepaalde bijbelse thema's vanuit orthodoxe visie alsook iconafbeeldingen. Achterin staan onder andere een artikel over de Bijbel als Openbaring en één met aanwijzingen voor het lezen van de Bijbel. Er is ook een lectionarium met de liturgische lezingen doorheen het kerkelijk jaar en voor bepaalde gelegenheden (heiligenfeesten, gedachtenis van de overledenen, etc.). De uitgave die ik onder mijn ogen heb, is mooi uitgegeven, met goud op snee en een slappe zwarte kaft in een aparte box (maar is ook een hardcover-uitgave). Op die box wordt de uitgave aangeprezen met zinnen als “Het oude christendom spreekt tot de wereld van vandaag”, “Word meer vertrouwd met de aloude wortels van het christendom” en “Verbreed uw bijbelkennis met uitleg van christelijke leermeesters uit het eerste millennium”.

Een proef op de som valt wat tegen (zie kader). In Gen 22, 1 heeft de SAAS™ correct de tweevoudige Septuagintversie “Abraam, Abraam”, waar de Hebreeuwse tekst zijn naam maar één keer heeft. In Gen 22, 2 staat in de Septuagint “your beloved son” dat in de Hebreeuwse tekst “je zoon, je enige” luidt. Maar elders in Gen 22 valt de SAAS™ terug op de Hebreeuwse versie van de (New) King James. Zo zegt Abraham volgens de SAAS™ in Gen 22, 7 tegen Isaak: “Here I am, my son”, geheel volgens de Hebreeuwse tekst. In de Septuagint staat er toch echt “Wat is er, kind?” De andere zin en andere aanspreking (mijn zoon vs kind) van de Septuagint worden niet vertaald. In ditzelfde Gen 22 zijn nog enkele andere verzen te noemen waar de SAAS™ gewoon de Hebreeuwse versie volgt! In 1 Samuel, dat – vertaald – in de Septuagint 1 Koningschappen heet, leert een lezing van hoofdstuk 28 eenzelfde gemengde tendens. In vers 1 staat in het Grieks *allóphulloi* (= mensen van een andere stam), in het Hebreeuws staat er Filistijnen. *Allóphulloi* zijn in de Septuagint niet-Israëlieten in het algemeen en de Filistijnen in het bijzonder³¹, hoewel deze laatste elders in de Septuagint overigens ook gewoon *Philistaioi* kunnen worden genoemd. SAAS™ heeft “the Philistines”, zoals de Hebreeuwse tekst ook heeft, en niet wat de Septuagint heeft! Natuurlijk zijn in de Septuagint de Filistijnen bedoeld, maar het staat er niet.³² 1 Sam 28, 14 is weer correct. De uit de dood opgeroepen man, de profeet Samuel, wordt door de waarzegster van Endor in SAAS™ als “standing upright” omschreven, en niet, zoals in het Hebreeuws, als “een oude man”. Ook heeft de SAAS™ in Jes 60, 1 “Shine,

---

de Psalmen in deze uitgave geheel volgens de New King James, in *The Orthodox Study Bible* 2008, de SAAS™, is het psalterium natuurlijk in principe bijgewerkt vanuit de Griekse Septuaginttekst.

³¹ In het Grieks kon men *allóphulloi* vanwege de klankovereenkomst zeer gemakkelijk met *Philistaioi* associëren.

³² Ik heb alle tekstplaatsen in SAAS™ die een Hebreeuwse versie leken te hebben opgezocht in het notenapparaat van de LXX.D met zijn orthodoxe leesvarianten, om te kijken of deze eerste onverhoopt niet toch orthodoxe leesvarianten zouden zijn, maar nergens bleek dat.

shine, O Jerusalem³³ in plaats van de Hebreeuwse versie “Sta op, geef licht” zonder daar de impliciet aangesprokene, de stad Jeruzalem, uitdrukkelijk te noemen.

Duitse Septuagintvertaling (LXX.D)

De LXX.D heeft volledig geput uit wat er heden ten dage aan Griekstalige tekstuitgaven van de Septuagint voorhanden is.³⁴ Er is een voorwoord, ondertekend door vertegenwoordigers van vier Duitse geloofsgemeenschappen: de Evangelische Kerk, de Rooms-katholieke Kerk, de Orthodoxe Kerk en de joodse geloofsgemeenschap. Er volgen enkele algemene inleidingen, een handleiding voor de orthodoxe gebruikers en afkortingenlijsten. De afzonderlijke boekverzamelingen en boeken hebben ook weer eigen inleidingen.³⁵ Waar de Septuaginttekst significant afwijkt van de Hebreeuwse tekst zijn de vertaalde woorden cursief. In de voetnoten staan vertaaluitleg en –varianten. De laatste betreffen voor een belangrijk deel de orthodoxe leesvarianten. De Orthodoxe Kerk volgt de Septuagint, maar de liturgische uitgaven ervan hebben (vaak) niet de hedendaagse wetenschappelijke tekst. De orthodoxe leestradiatie wijkt op details vaak af van de laatste, zij het meestal alleen in de wijze van uitdrukken en niet in de betekenis. Achter in LXX.D staat naast informatie over de Septuagint het overzicht ‘Lezingen in de orthodoxe liturgische diensten’ (blz. 1495-1501).

Deze LXX.D is uitgegeven vanuit het besef van de grote historische betekenis die de Septuagint voor ons heeft. Ze is een document betreffende het joodse denken om en nabij het begin van de christelijke jaartelling en van grote betekenis voor zowel het vroege christendom als de Orthodoxe Kerk. De uitgave wil geïnteresseerden behalve met de Hebreeuwse en Aramese grondversie van het OT ook in aanraking brengen met deze oude Griekse vertaling. De Septuagintuitgave is belangrijk voor het bijbellezen van alledag, maar ook voor studie en onderzoek met name binnen de disciplines van theologie, judaïstiek, Oude Geschiedenis, wijsbegeerte en taalwetenschappen. De Septuagint heeft echter, aldus de editoren, boven de geloofsgemeenschappen uit die deze bijbeltekst droegen of dragen, ook een grote betekenis voor de Europese cultuur überhaupt.

De LXX.D wil trouw aan de Griekse tekst een begrijpelijke Duitse vertaling bieden. De Septuagint zelf biedt – als product van generaties vertaalwerk door verschillende personen – intern veel verschillen in taalgebruik. Ook de Duitse vertaling heeft geen uniforme stijl en maar heel gedeeltelijk een concordante weergave, dat wil zeggen: eenzelfde woord in de brontaal wordt in de doeltaal ook steeds met eenzelfde woord vertaald. Bij twijfel is de Hebreeuwse tekst bepalend, maar de LXX.D wil ook recht doen aan het feit dat reeds in het jodendom de Septuagint als een zelfstandige tekst werd gelezen en daarom een eigen waardering verdient. Bij het vertalen is de Griekse tekst met zijn geheel eigen karakter (hebraïsmen, etc) uitgangspunt geweest. Eigenaardigheden van de Septuaginttekst worden meegenomen in de vertaling, zoals de voorkeur voor nevenschikkende zinnen in plaats van onderschikkende zinnen (geheel conform de Hebreeuwse grondtekst overigens). Genderspecifiek taalgebruik wordt gehandhaafd. Wat de plaats- en eigennamen betreft: die verschillen vaak in de oorspronkelijke Septuagint, zelfs binnen één bijbelboek. Die pluriformiteit wordt behouden. De namen worden in hun getranscribeerde Griekse vorm

³³ Dit sluit ook aan bij *irmos* van de Negende Ode van de Paascanon van Johannes van Damascus uit de Byzantijnse paasnacht: “Geef licht, geef licht, o nieuw Jeruzalem”. Bijbeltekst en liturgische tekst ‘rijmen’ mooi op elkaar!

³⁴ De LXX.D heeft versies van de Septuagint in de oorspronkelijke taal (Grieks) in deze volgorde gebruikt: Gö = *Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum*. Auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis Editum (Göttinger Septuaginta Ausgabe), Göttingen 1931-heden. Ra = A. Rahlfs (ed.), *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1935, 1979 Ra^{HA} = A. Rahlfs (ed.), R. Hanhart (emend.), *Septuaginta. Editio altera quam recognovit et emendavit Robert Hanhart*. Stuttgart 2006. Voor de Orthodoxe Lezingen in de LXX.D is geput uit de Griekstalige liturgische boeken *Mênaia*, *Psalterion*, *Pentêkostarion* en *Triodion*, uitgegeven door de Apostolikê Diakonia tês Ekklêsias tês Hellados, de officiële uitgever van de (Orthodoxe) Kerk van Griekenland.

³⁵ Een *Erläuterungsband* of *Ergänzungsband* met uitvoerige uitleg bij de LXX.D is in voorbereiding.

weergegeven, behalve als het bekende namen betreft. Die worden dan gespeld volgens een Duitstalige oecumenische namenlijst (blz. 1491, *Loccumer Richtlinien*). Zo heet Mozes' opvolger in de LXX.D gewoon *Josua*, waar zijn naam bijvoorbeeld in de NETS *Iesous* luidt. De naamgeving van de bijbelboeken in de inhoudsopgave is met haar drieslag wel erg *gründlich*: de Griekse getranscribeerde titel, de Duitse vertaling ervan én de huidige in Duitstalige gebieden gangbare naam.

Conclusie

In de dialoog tussen de kerken speelt de Bijbel een cruciale rol. Om een goed zicht te krijgen op de implicaties van de joods-christelijke dialoog, op de enigszins van elkaar afwijkende bijbelteksten en -canons in de verschillende christelijke kerken, alsook op de grote inhoudelijke rijkdom van de bijbelse boodschap is kennismaking met de Septuagint - en in het verlengde daarvan met orthodoxe bijbelversies - een groot goed, zowel bijbels-theologisch als oecumenisch! In dat opzicht leveren alle drie de uitgaven zeker hun positieve bijdrage. Maar zijn ze daar in álle opzichten in geslaagd? Valt er ook nog iets te zeggen over hun inhoudelijke kwaliteiten? Hieronder geef ik een korte beoordeling van de drie afzonderlijke Septuagintvertalingen.

De **NETS** is een goede wetenschappelijke en consequente Septuagintvertaling. Ze richt zich expliciet op - ook gelovige, mag men veronderstellen - geïnteresseerde bijbellezers, maar heeft geen enkele expliciete binding met welke geloofsgemeenschap dan ook. Dit laatste neemt niet weg dat de NETS een ook voor kerk, theologie en oecumene belangrijke vertaling is.

De **SAAS™** staat als vertaling aan de kant van de receptie van de tekst in tegenstelling tot de NETS die vertrekt vanuit de productiewijze. De Septuaginttekst is de officiële canonieke tekst van de Oosters-orthodoxe Kerk. De vertaling die de SAAS™ is, straalt dit helemaal uit. Een en ander is ook op te maken uit de spelling van de tekst. Titels van de Dienaar des Heren (*Pais Theou*, `Ebed JHWH) in Jesaja, die in de christelijke traditie later op Jezus werden toegepast, alsook het corresponderende persoonlijk voornaamwoord daarbij, zijn geschreven met hoofdletters, zoals in Jes 53, 13: "Behold, My Servant shall have wisdom, and He shall be exalted [...]" (onderstreping van mij, vL).

Jammer genoeg is de SAAS™ geen consequente vertaling vanuit de Griekse tekst met al zijn afwijkingen ten opzichte van de Hebreeuwse masoretentekst. Waarlijk, in theologische en spirituele zin gaat het doorgaans om verwaarloosbare verschillen³⁶, maar feitelijk gezien is hoe dan ook SAAS™ niet wat deze claimt te zijn: een betrouwbare Septuagintvertaling! Dat oogt, ondanks het feit dat de SAAS geen wetenschappelijke tekst is, slordig en is tegen de achtergrond van het benadrukken van de Septuagint als dé canonieke Oosters-orthodoxe bijbelversie ook wel een beetje potsierlijk.

De SAAS™ biedt in de voetnoten een commentaar vanuit patristiek en liturgie, dat zowel beknopt als ronduit boeiend is. Storend vind ik soms in de uitgave de wel erg verregaande 'en-egese', het inlezen van het orthodoxe standpunt in (de uitleg van) de bijbeltekst. De uitgave heeft de neiging alom het orthodoxe standpunt in deze bijbeluitgave naar voren te

---

³⁶ Zoals het kader laat zien heeft SAAS™ in Gen 2, 8 de Septuagintversie 'paradijs' niet overgenomen, maar de Hebreeuwse versie 'tuin' ('garden') laten staan. Toch kan zo'n woordverschil tussen de Hebreeuwse masoretische tekst en de Septuagint wel een theologische lading krijgen, waarbij een adequate vertaling haar belang laat zien. Zo speelt de Nederlandse anglicaanse theoloog S. Bonting met de woorden 'paradijs' en 'tuin' als in een soort contradictie: "[...] de mens ontvangt zijn bestaan van God, en het menselijk bestaan is slechts een geschapen, onafhankelijk bestaan, zoals dat van alle levende wezens op Aarde. Eden is niet het Paradijs of Utopia, maar een door God geschonken vruchtbare tuin voor menselijk gebruik, bewerking en 'bewaring' (Gen 2,15)" (onderstreping van mij, vL). Sjoerd L. Bonting, *Schepping en evolutie*. Kampen 1996, blz. 51-52. Bij Bonting verbeeldt Eden op grond van de Hebreeuwse tekst niet een plaats waar niet zou hoeven te worden gewerkt, noch een oord van menselijke onsterfelijkheid.

halen. De uitgave is bedoeld voor orthodoxen, maar ook voor niet-orthodoxen: oecumenisch! Voor die laatste, duidelijk onderscheiden, groep echter wel met een missionair tintje: oecumenisch?

De inleiding op elk afzonderlijk bijbelboek geeft steeds aan wie volgens de traditie de auteur is, vaak op een manier die de toets van de kritiek totaal niet kan doorstaan. Mozes wordt in de SAAS™ bijvoorbeeld als per traditie de auteur van de Pentateuch genoemd en in het Nieuwe Testament van de Orthodox Study Bible geldt Paulus als de auteur van de Brief aan de Hebreëen. Wat dit laatste betreft: natuurlijk wordt in de liturgie de Hebreëenbrief als zodanig aangekondigd, maar in een inleiding op een bijbelboek om die auteurskwestie heen draaien komt wat onbenullig over. Wetenschappelijke verworvenheden worden in orthodoxe kring toch niet verworpen? Doet zich hier de (bijbels-fundamentalistische?) invloed gelden van de groep evangelicalen die onder leiding van Peter Gillquist (managing director van de OSB!) in 1987 door metropoliet Philip Saliba in het Antiochees-orthodoxe aartsbisdom in Noord-Amerika werd opgenomen? Is het deze invloed waardoor sommige orthodoxe critici reeds de eerste Orthodox Study Bible uit 1993 als een evangelicale bijbeluitgave in orthodoxe vermomming beschouwden?³⁷

Niettemin is de Orthodoxe Studiebijbel een rijk bezit om de Schrift vanuit een oosters-orthodox gezichtspunt te benaderen. Dat is hoe dan ook oecumenische winst, waarvoor men het SAAS™-team dankbaar mag zijn. Verder is het van alle drie de vertalingen in een bepaald opzicht de meest toegankelijke en zeker voor de gewone geïnteresseerde bijbellezer die een orthodoxe bijbel wil aanschaffen zeer aanbevelenswaardig.

De **LXX.D** heeft mijns inziens de beste mix van wetenschappelijkheid en kerkelijkheid. Ze weet een goed evenwicht te creëren tussen hoe en met welke bedoelingen ooit de vertaling is gemaakt (productiewijze) én de geschiedenis van haar receptie, namelijk door joodse en vooral christelijke geloofsgemeenschappen. Dat verder het voorwoord op de LXX.D is geschreven door vertegenwoordigers van vier verschillende joodse en christelijke geloofsgemeenschappen is niet zonder betekenis en op zich al een oecumenisch feit. De zeer uitgebreide opname van de orthodoxe liturgische leesvarianten en van het orthodox lectionarium zijn oecumenisch eveneens van groot belang.

Alle drie de Septuagintuitgaven vullen elkaar prachtig aan en bieden samen - ook aan degene die geen Grieks kent - een weids panorama van het Griekse Oude Testament. Ook apart vergunnen ze de lezer een boeiende blik op de oudste vertaling van het Oude Testament, de Septuagint die zo belangrijk is om onze eigen christelijke geloofstradities beter te verstaan en te smaken, of deze nu oosters of westers zijn.

Leo van Leijssen

---

³⁷ Het commentaar op de bijbeltekst "feels far too much like a piece of evangelical propaganda decked out in the trappings of Orthodoxy", aldus Archimandrite Ephrem (Lash) in zijn Book Review: The Orthodox Study Bible. *Sourozh* (nummer en jaartal onbekend), geplaatst op: Orthodox Christian Information Center (http://www.orthodoxinfo.com/pronema/review_osb.aspx), een orthodoxe website die zeer kritisch staat ten opzichte van de oecumene (met name ook in eigen orthodoxe kring) en onder andere ook bijdragen biedt van auteurs uit de Russische Buitenlandkerk of Oudkalendaristische orthodoxe kerken.

BĒT DRĀSHĀ. Oosters christelijk Leerhuis
Samenwerking Protestantse Kerkengemeenschap 's-Hertogenbosch (PKN)
en Katholieke Vereniging voor Oecumene

«NAAR ZIJN BEELD EN GELIJKENIS»
Kennis van God en mens bij de christenen van de Alexandrijnse tradities

De kerken van Egypte, Nubië, Ethiopië en Eritrea staan in de grote traditie van christelijk Alexandrië. Voor hen is ook de Septuagint hún bijbel. Op zeven donderdagavonden leest men gezamenlijk spirituele teksten over God en mens: van Philo, Origenes, Athanasius, Antonius, de huidige Ethiopische traditie en de moderne auteur Matta el-Miskien.

- Data:
Donderdagavond 15 oktober en 19 november 2009
14 januari, 11 februari, 11 maart, 15 april en 20 mei 2010
- Tijd: 19.45 uur - 22.15 uur
- Locatie:
Franciscushuis (vlakbij CS), Van der Does de Willeboissingel 11, 's-Hertogenbosch
- Kosten (exclusief de excursie): € 45,00
- Excursie (€ 10,00 extra): Koptische Kerk, Eindhoven, zondag 14 maart 2010
- Opgeven vóór 10 oktober: secretariaat@oecumene.nl of telefonisch 073 – 613 64 71 (voor 1 oktober), 030 – 232 69 07 (na 1 oktober)

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- *Perspectief* biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Zij biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- *Perspectief* wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Zij beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- *Perspectief* biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt in 2008 tweemaal (juni en december), vanaf 2009 viermaal per jaar.

Perspectief is gratis. U kunt zich opgeven voor toezending via secretariaat@oecumene.nl. Het tijdschrift is ook via de website www.oecumene.nl te downloaden. Het tijdschrift wordt aangeboden als pdf-bestand. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

De redactie wordt gevormd door Geert van Dartel en Eric Roovers.

